

המלחמה שאינה מסתיימת – משבר הפליטים הסורים והשלכותיו על המרחב המזרח־תיכוני

טל אברהם

המכון למחקרי ביטחון לאומי –
אוניברסיטת תל אביב

עדן כדורי

חוקרת עצמאית

כרמית ולנסי

המכון למחקרי ביטחון לאומי –
אוניברסיטת תל אביב

מלחמת האזרחים בסוריה, המתנהלת מעל עשור, הוגדרה כאסון ההומניטרי הגדול ביותר של המאה ה־21. נשיא המדינה בשאר אל־אסד אומנם נותר על כסאו, אבל סוריה רחוקה מלהיות מדינה מתפקדת או יציבה. מתוך אוכלוסייה של כ־22 מיליון בני אדם, המלחמה גבתה את חייהם של יותר מחצי מיליון תושבים והותירה כ־15 מיליון הזקוקים לסיוע הומניטרי. המלחמה הביאה גם למשבר הפליטים החמור ביותר מאז מלחמת העולם השנייה. יותר משישה מיליון פליטים סורים שנאלצו לעזוב את בתיהם עברו להתגורר במדינות שכנות – בעיקר טורקיה, לבנון, ירדן ומדינות באירופה. כ־90% מהם אינם זוכים לתנאי מחיה בסיסיים במדינות המארחות ונתפסים כנטל כלכלי ופוליטי. עד כה שבו לסוריה כ־750 אלף פליטים מאז 2016, ועל אף מדיניותו המוצהרת של המשטר שיש להשיבם, חזרתם של מיליוני הפליטים לסוריה אינה נראית באופק. הסיבות לכך קשורות בחשש הפליטים מנקמה מצד המשטר או מגיוס בכפייה, וכן בתפיסה שאין עתיד עבורם נוכח מצבה העגום של סוריה החרבה. עם שוך הקרבות התחלפה תופעת הפליטות בהגירה, וסורים רבים מעוניינים לעזוב את המדינה למען עתיד טוב יותר. מאמר זה עוסק בתופעת הפליטים הסורים מפרספקטיבה של מלחמה הנמשכת יותר מעשור, בהשלכות נוכחותם של הפליטים על המדינות המארחות ובכלל זאת על סביבתם הגיאופוליטית. המחקר בוחן את מידת השתלבותם של הפליטים במדינות המארחות ועוסק גם בשאלת חזרתם למדינה הסורית ובפוטנציאל שיקומה.

מילות מפתח: פליטים, סוריה, לבנון, ירדן, מצרים, עיראק, טורקיה, אירופה, שיקום

לדולר (Khan, 2023); על אף ההעלאה במשכורת החודשית הממוצעת ל־12.5 דולר, זו עדיין אינה נותנת מענה לצרכים הבסיסיים של האוכלוסייה למול האינפלציה המתעצמת, כאשר העלות המוערכת של סל מוצרים בסיסיים עומדת על 90 דולר (World Food Programme, 2023); 70% ממשקי הבית בסוריה חשו בשלוש השנים האחרונות הרעה בתנאי החיים וביכולתם להשיג מוצרי יסוד; מחירי הדלק עלו במהלך 2023 ביותר מ־150% בעקבות החלטת המשטר – החלטה שאף הובילה להתחדשות מחאות התושבים, בעיקר בדרום המדינה. אספקת החשמל כיום אינה סדירה בכל חלקי המדינה, ולפי הדיווחים ייתכנו ימים ללא חשמל כלל (Dadouch, 2023; William, 2023). על רקע מגמות אלו, מגפות הקורונה והכולרה שפרצו בשנים האחרונות החריפו את המשבר ההומניטרי – כמחצית

מבוא
מלחמת האזרחים בסוריה שפרצה במארכס 2011 הוגדרה כאסון ההומניטרי הגדול ביותר של המאה ה־21 וגרמה להמוני סורים לברוח מארצם כבר מראשיתה ועד היום. המלחמה גבתה את חייהם של יותר מחצי מיליון תושבים (SOHR, 2023). נשיא המדינה בשאר אל־אסד אומנם נותר על כסאו, אולם סוריה רחוקה מלהיות מדינה מתפקדת או יציבה.
למרות הרגיעה בלחימה ביחס לשנים קודמות, המצב ההומניטרי בסוריה מחמיר: יותר מ־90% מהתושבים חיים מתחת לקו העוני, לרבות אלו שנמצאים באזורים שבשליטת אסד. מתוך אוכלוסייה המונה כ־18 מיליון איש, 15.3 מיליון זקוקים לסיוע הומניטרי; הלירה הסורית ממשיכה לצנוח, ובראשית שנת 2024 היא צנחה לשפל חדש ומוערכת ביותר מ־14 אלף לירות

ההומניטרי והחברתי וכן ביחס של הקהילות והשלטונות המקומיים כלפיהם, ולבסוף עוסק בשאלת חזרתם למדינה הסורית ובפוטנציאל שיקומה.

על פי החוק הבינלאומי העוסק בפליטים, המעגן באמנה בדבר מעמדם של פליטים אשר נכנסה לתוקף באפריל 1954, לפליטים מספר זכויות ובראשן איסור על גירוש או השבה, קרי, אסור למדינות החתומות על האמנה להשיב פליטים אל גבולות מדינה שבה נשקפת סכנה לחייהם או לחירותם. נוסף על כך, האמנה מגינה על מבקשי מקלט גם במקרים שבהם הפליטים נכנסו למדינה באופן בלתי חוקי וללא אישור המדינה המארחת. על פי האמנה גם במקרה זה נאסר על המדינה לגרש את הפליטים, בתנאי שהגיעו ישירות משטח המדינה שבה הם מצויים בסכנה. האמנה עוסקת גם בהיטמעות אוכלוסיית הפליטים במדינת המקלט, בפרט נקבע כי על המדינה המארחת להעניק לפליטים אפשרות לעבוד בה וכן זכות לחינוך וזכויות רווחה וביטחון סוציאלי השוות לאלו שמוענקות לאזרחי אותה מדינה. עם זאת האמנה מאפשרת למדינה הקולטת לגרש את הפליטים מטעמי "ביטחון לאומי וסדר ציבורי" (UNHCR, 2010). ואולם המגבלות הרבות באמנה – ביניהן היכולת של מדינות "לבחור" להתייחס לפליטים כאל מהגרים ובכך לא להחיל עליהם את זכויות הפליטים המגיעות להם מתוקף האמנה, וכן היעדר מנגנון אכיפה אפקטיבי של האו"ם – מאפשרות למדינות להפר את זכויותיהם של פליטים (Kirişçi, 2021).

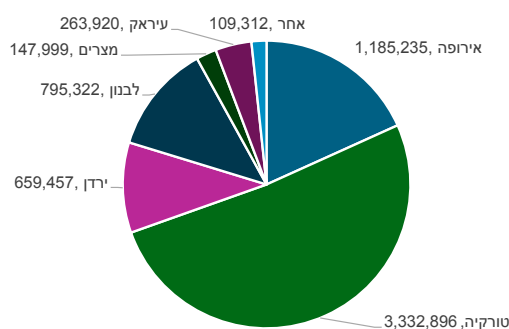
עיקר הסיוע לפליטים במדינות הנחקרות מגיע מארגונים הומניטריים ומסוכנויות האו"ם. הנציבות העליונה של האומות המאוחדות לפליטים (UNHCR) מעניקה מדי שנה סיוע הכולל תרופות, מזון, מי שתייה, דלק ותנורי חימום, אוהלים, שמיכות תרמיות וביגוד חורפי לפליטים בטורקיה, בעיראק, בירדן ובמצרים. בתקופת מגפת הקורונה סיפקה הסוכנות סיוע לבתי החולים המקומיים והקימה מרפאות ארעיות במחנות פליטים. הסיוע ניתן כחלק מהתוכנית האזורית לפליטים וחוסן Regional Refugee and Resilience Plan (3RP) (UNHCR, n.d.-f), שנוסדה על ידי נציבות האו"ם לפליטים ותוכנית הפיתוח של האו"ם (UNDP) במטרה לרכז מאמץ סביב המשבר הסורי. בשנת 2022 הסתכם התקציב הנדרש לתוכנית זו בכ-6.1 מיליארד דולר. באותה שנה הסתכם התקציב הנדרש לפעילות תוכנית האו"ם לסיוע בתוך סוריה (The Humanitarian Response Plan for Syria) בכ-4.4 מיליארד דולר. לפיכך הסכום הכולל הנדרש על מנת לסייע לתושבי סוריה עומד על כ-10.5 מיליארד דולר בשנה – סכום המשקף את חומרת הצרכים ההומניטריים בסוריה ובאזור

ממוסדות הרפואה בסוריה מתפקדים חלקית בלבד או אינם מתפקדים כלל. במקביל מורגשות במדינה מגמות אקלימיות הוות אסון – התעצמות משבר המים בסוריה על רקע הבצורת המתמשכת, מגפת הכולרה שפשטה במדינה ורעידת האדמה שהתרחשה בחודש פברואר 2023 והובילה לעשרות אלפי הרוגים ולהרס נרחב (OCHA, 2021, 2022b; United Nations Security Council, 2023).

על פי החוק הבינלאומי העוסק בפליטים, המעגן באמנה בדבר מעמדם של פליטים אשר נכנסה לתוקף באפריל 1954, לפליטים מספר זכויות ובראשן איסור על גירוש או השבה, קרי, אסור למדינות החתומות על האמנה להשיב פליטים אל גבולות מדינה שבה נשקפת סכנה לחייהם או לחירותם.

העימות המתמשך והמדמם בסוריה, אשר מוערך כי היא מונה כ-24 מיליון תושבים נכון ל-2024 (בהשוואה ל-22 מיליון ב-2011), הסתכם בכ-6.8 מיליון תושבים עקורים (אזרחים סורים שברחו מבתייהם בגלל המלחמה, אך נותרו בשטח סוריה) ובעוד 5.5 מיליון פליטים¹, אשר ברחו משטח המדינה ואינם כלולים בהערכות לגבי גודל האוכלוסייה. הפליטים מצאו מקלט בטורקיה, בלבנון, בירדן, בעיראק, במצרים ובמדינות נוספות באירופה ובצפון אפריקה (UNHCR, n.d.-g, n.d.-h).

תרשים 1: מספר הפליטים על פי מדינות המקלט

מקור: נתוני UNHCR לשנת 2023

רקע

מאמר זה עוסק בתופעת הפליטים הסורים מפרספקטיבה של מלחמה הנמשכת יותר מעשור, בהשלכות נוכחותם של הפליטים על המדינות המארחות ובכלל זאת על הסביבה הגיאופוליטית במזרח התיכון ובזירה הבינלאומית. המחקר בוחן את מידת השתלבותם של הפליטים במדינות המארחות תוך התמקדות במצבם

חיובית על כלכלת הקהילה המארכת (Bahar & Dooley, 2020; Taylor et al., 2016). במדינות שבהן הכלכלה מידרדרת או שמתגלה אי-יציבות פוליטית, נוכחות פליטים רבים עלולה לתרום לתחושת המשבר הכלכלית, היחס כלפי הפליטים מידרדר ואלו לעיתים אף מואשמים במצב כמעין שעיר לעזאזל (Ragnhild & Karadawi, 1991). תיאור זה משתלב עם הממצאים שעלו מניתוח המדינות שאליו הגיעו הפליטים הסורים – טורקיה, ירדן ולבנון.

אף שבשנת 2024 סוריה עדיין אינה נחשבת למדינה בטוחה לחזרת פליטים, בשל רדיפתם בידי המשטר הסורי והמשך קיומם של מוקדי לחימה באזורים מסוימים, במדינות כמו ירדן, טורקיה ולבנון נעשים מאמצים משמעותיים להחזרת הפליטים הסורים ולגירושם משטחיהן.

אף שבשנת 2024 סוריה עדיין אינה נחשבת למדינה בטוחה לחזרת פליטים, בשל רדיפתם בידי המשטר הסורי והמשך קיומם של מוקדי לחימה באזורים מסוימים, במדינות כמו ירדן, טורקיה ולבנון נעשים מאמצים משמעותיים להחזרת הפליטים הסורים ולגירושם משטחיהן. מגמה זו הואצה לנוכח תהליך הנורמליזציה האזורית עם משטר אסד, שהחל בשלהי שנת 2021. הבולטת בהם היא היוזמה הירדנית, המתנה בין היתר את נרמול היחסים עם המשטר בתמורה לחנינה כללית שתאפשר לפליטים לחזור לסוריה בבטחה (Ersan, 2023). בשנים אלו הועמק המשבר הכלכלי במדינות אלו, מה שהפנה את התסכול הציבורי כלפי הפליטים, שמהווים נטל חברתי וכלכלי על המדינות המארחות.

הפליטים הסורים בטורקיה

טורקיה היא המדינה שמעניקה מקלט למספר הפליטים הגדול ביותר בעולם – כארבעה מיליון פליטים, מתוכם 3.6 מיליון פליטים סורים.

לאורך השנים התגוררו רוב הפליטים באזורים עירוניים ועירוניים למחצה בטורקיה. בין השנים 2012–2013 התיישבו הפליטים הסורים בעיקר במחנות, אך מאז 2014 המחנות כבר לא יכלו להכיל את זרם הפליטים המסיבי, ועל כן רבים מהפליטים התפזרו ברחבי טורקיה בהתאם להעדפותיהם ויכולתם. תחילה העדיפו להתגורר בסמוך לגבול עם סוריה, בהמשך עברו לערים אחרות שבהן יכלו למצוא מקום עבודה או כאלו שניתן לעבור מהן בקלות יחסית למדינות אירופה (Boluk & Erdem, 2016). בשנת 2016 התגוררו יותר מ-270 אלף פליטים סורים ב-26 מחנות בעשר פרובינציות סמוך לגבול עם

בעקבות יותר מעשור של משבר זה (OCHA, 2022a). עם זאת נראה כי על אף הצרכים ההומניטריים הגדלים, המימון בחסות האו"ם פוחת משנה לשנה ואינו נותן מענה לכלל הצרכים (Hickson & Wilder, 2023).

בין פליטים למצב הביטחוני והכלכלי במדינה המארכת

מהספרות התאורטית העוסקת בזיקה של נוכחות פליטים למצב הביטחוני והכלכלי במדינה המארכת עולה כי הן במדינות מפותחות והן במדינות מתפתחות, הקהילות המארחות (אזרחים ורשויות כאחד) נוטות לתפוס את סוגיית הפליטות כאיום ביטחוני עליהן ויוצרות זיקה בין פליטים לאלמוניות ופשע. אלו נתפסים גם כגורם המאיים על האחדות החברתית ועל התעסוקה במדינה. כפי שמעיד המחקר, גלי פליטים אכן עלולים לערער את היציבות הביטחונית ולהיות מקור לעימותים אזוריים, להתנגדות אלימה, לפעילות טרור ולהתערבות חיצונית במדינות שכנות. כמו כן, ההשלכות הכלכליות והחברתיות לנוכח השתקעות ארוכת טווח של פליטים עלולות להאיץ ולהגביר מתחים פנימיים במדינות המארחות, בייחוד במדינות מתפתחות שבהן קיימים ממילא מתחים אתניים. כך גם במדינות עם תשתיות כלכליות או חברתיות רעועות וכן במדינות המוקפות שכנים עוינים. באופן דומה, מחקרים מראים כי פוליטיקאים זוכים לפופולריות רבה יותר כאשר הם מדגישים שנאת זרים (Xenophobia) ומאשימים את הפליטים במחסור בדיוור ובמקומות עבודה, בערעור ההומוגניות הלאומית והתרבותית ובהדגשת מתחים אתניים (Loescher, 2002).

הגעה של פליטים למדינות מארחות מגלמת השלכות כלכליות, ובראשן תחרות בין קהילות הפליטים לקהילות המקומיות על משאבים כגון אוכל, מים, דיור ושירותים רפואיים. נוכחותם של הפליטים במדינות המארחות מגבירה את הביקוש לחינוך ולשירותים ציבוריים, חברתיים, רפואיים וסניטריים, מה שעלול להכביד את העול על המדינה המארכת (Barman, 2020).

ואולם מחקרים מצביעים על כך שמהגרים או פליטים המתווספים לשוק העבודה של מדינה משפיעים באופן מועט עד אפסי על השכר והתעסוקה של האזרחים המקומיים. יתר על כן, מהגרים ופליטים עשויים להביא עימם כישורים, ידע וחדשנות לקהילות המארחות, שיכולים להניע צמיחה כלכלית, אך אלו אינם מנוצלים היטב. במקרים שבהם המדינות המארחות, המגזר הפרטי או הקהילה הבינלאומית פועלים ליצירת הזדמנויות לשילוב פליטים בשוק העבודה יש השפעה

הסורים להתיישב במדינה שלישית. באמצעות מתן מעמד זה עוקפת טורקיה הלכה למעשה את האמנה בדבר מעמדם של פליטים (Güney, 2022), אך על פי שהיא צד לאמנה (UNHCR, n.d.-d).

ואולם עם השנים ולאור ההתפתחויות בסוריה ריככה טורקיה את מדיניותה כלפי המשטר הסורי והפכה סובלנית פחות כלפי הפליטים הסורים. בשנים 2015–2016 התחוויר לטורקיה שהצלחתו של המיעוט הכורדי בסוריה לייסד אוטונומיה עצמאית בשטח סוריה מהווה איום ממשי על הריבונות הטורקית, שכן הוא עלול היה להצית התעוררות לאומית בקרב הכורדים הטורקים. טורקיה המאוכזבת מהתמיכה האמריקאית בארגון הכורדי 'הכוחות הסורים הדמוקרטיים' (SDF) החליטה להגביר את שיתוף הפעולה שלה עם רוסיה ואיראן. באותן שנים התברר כי אסד, שהצליח להשיג יתרון על המורדים ולהשתלט מחדש על שטחים שנכבשו, אינו מתכוון לוותר על כס הנשיאות. ההבנה הטורקית שפניה של סוריה אינם הולכים להשתנות בכיוון האסלאמיסטי שאליה חתרה טורקיה, וכן הלחצים הפנימיים שספגה מהאופוזיציה הטורקית ובעיקר מהציבור על הנטל שהחלו להוות מיליוני פליטים סורים על מדינתם, הובילו לקשיים גוברים בהשתלבות הפליטים במדינה ולדעת קהל עוינת יותר (Rabinovich & Valensi, 2020).

על פי נתוני משרד התעסוקה הטורקי רק כ-140 אלף פליטים סורים קיבלו היתרי עבודה חוקיים – שיעור נמוך מאוד יחסית למספר הפליטים בגיל העבודה. נתון זה אינו כולל את כ-200 אלף הפליטים שקיבלו אזרחות טורקית ואינם זקוקים להיתר כדי לעבוד. כל היתר, ובהם נערים ואפילו ילדים, עובדים בעבודות מזדמנות ללא היתרים וללא זכויות והטבות סוציאליות. ההערכה היא שכמיליון סורים עובדים באופן בלתי רשמי בטורקיה, לרוב בשכר נמוך ובעבודות שנוטות להיות פיזיות ונצלניות מאוד (DRC, 2021). נוסף על כך, מחקרים מראים כי הטורקים חווים אי-נוחות ביחסים עם אנשים מסוריה, שנחשבים בעיניהם כפושעים וכאיום על ביטחונם האיש (Akyuz et al., 2021).

בעקבות הצעדים של המשטר הטורקי נגד הפליטים הסורים והתעצמות הגירתם לאיחוד האירופי נחתמה בנובמבר 2015 בין האיחוד האירופי לטורקיה התוכנית לפעולה משותפת של האיחוד האירופי וטורקיה (EU-Turkey Joint Action Plan), שנועדה להגביר את שיתוף הפעולה לשם תמיכה בפליטים סורים תחת הגנה זמנית בקהילות המארחות בטורקיה ומניעת זרמי הגירה בלתי סדירים לאיחוד האירופי. התוכנית עודכנה במאס 2016 וכללה סעיפים כגון: כל פליט שיחצה מטורקיה ליוון באופן בלתי סדיר יוחזר לטורקיה; עבור כל פליט

סוריה (בהשוואה ל-100 אלף ב-2020). המחנות התנהלו בעיקר בסיוע של סוכנויות האו"ם. הסוכנות הטורקית למתן מענה לאסונות היא הגוף המרכזי הדואג לתפקודם התקין יחסית של המחנות (Disaster and Emergency Management Presidency, 2017).

מאז 2015 נתפסים הפליטים הסורים כנטל על הכלכלה והחברה הטורקית וכמי שאחראים לעלייה במחירי המזון והדיור. כניסת כוח עבודה זול לשוק העבודה העלתה את שיעור האבטלה ברחבי טורקיה, בעיקר בדרום המדינה. הטענה העיקרית נגד הפליטים היא שהם משתלטים על מקומות עבודה שבהם עבדו קודם אזרחים טורקים, בעיקר בעבודות פשוטות שאינן מחייבות השכלה, כישורים מיוחדים או ידע של השפה.

מדיניות טורקיה כלפי הפליטים

מאז עלייתו של נשיא טורקיה רג'פ ארדואן לשלטון התאפיינה המדינה במשטר אסלאמיסטי, שמקדם אג'נדה פוליטית ודתית המזוהה עם המשנה הסוניית של תנועת האחים המוסלמים. המדיניות הטורקית כלפי סוריה בכלל והפליטים הסונים בפרט עברה מספר טלטלות ושינויים. בתחילת מלחמת האזרחים בסוריה הפכה טורקיה לתומכת נלהבת של האופוזיציה הסורית ולמבקרת של המשטר.

טורקיה הייתה הבסיס הפוליטי והצבאי של האופוזיציה הסורית וסיפקה באופן ישיר נשק וסיוע צבאי לאופוזיציה החמושה. כשהמלחמה הפכה עצימה יותר ואזרחים סונים החלו להימלט, רבים מהם חצו את הגבול לטורקיה, שעם הזמן הפכה לביתם של כ-3.5 מיליון פליטים סורים. לאורך שנות המלחמה בסוריה טען ארדואן כי טורקיה רואה בסורים חלק מהאחים המוסלמים, ולכן עודד בשנים הראשונות את הגירתם לטורקיה. בראייתו מדובר בחובה דתית שמקורה במורשת ובעבר העות'מאני, להעניק ל"אח" נוחות ותחושת בית בתקופת אירוחו (Cumhuriyet, 2016; Karaçizmeli, 2015). באפריל 2011 זכו הפליטים הסורים בטורקיה למעמד רשמי של "אורחים", וכחצי שנה לאחר כן קיבלו מעמד של "זכאים למקלט באופן זמני". באפריל 2013 אימץ הפרלמנט הטורקי את החוק להגנה בינלאומית על זרים, אשר היווה ציון דרך במדיניות ההגירה הטורקית. הרחבתו באוקטובר 2014 העניקה לפליטים "הגנה זמנית" המאפשרת להם להישאר בגבולות טורקיה עד החלטתם לחזור לסוריה, וכן מקנה להם נגישות לשירותים בסיסיים ולזכויות כגון גישה לטיפול חירום, מקלטים, מזון, מים, טיפול רפואי, חינוך, מגורים, שוק העבודה וביטחון (Petillo, 2022). ברם, בניגוד למעמד של פליט כמקובל בטורקיה, חוק "ההגנה הזמנית" מגביל את אפשרותם של הפליטים

קטטה (Human Rights Watch, 2022). פעילים של מפלגת "אלנצר" הטורקית, הידועה באיבתה כלפי הפליטים הסורים, הדביקו באוגוסט 2022 ברחובות ובשכונות במחוז איסטנבול כרזות הכוללות התבטאויות גזעניות נגד הפליטים. דווח גם כי מנהיג המפלגה סייר ברחובות של ערים טורקיות שונות ואיים לסלק את הסורים. העלייה בתקריות הגזעניות בשנה האחרונה, כמו גם הקשחת המדיניות הטורקית, הגבירו את הדאגה בקרב הפליטים, ועל פי עדויות חלק לא מבוטל מהם שוקל לשוב לסוריה או להגר לאירופה (אלנג'אר, 2022). עמדות אלו השפיעו במידה רבה על מדיניות הממשלה והובילו אותה להגביל את הסדרי הרישום עבור פליטים שהמשיכו להגיע מסוריה. בחלק מהמחוזות הרישום בוטל לחלוטין והפליטים שהגיעו נותרו ללא מעמד או זכויות. זאת ועוד, טורקיה החלה להגביל את מספר הסורים הרשאים לגור בשכונות ספציפיות, מה שאילץ את הסורים לעזוב מחוזות עם הזדמנויות תעסוקה טובות יותר (Tokyay, 2022). הצעדים האלה נועדו לעודד פליטים לחזור לסוריה, ובמקרים רבים השלטונות אף כפו על הפליטים לצאת מן המדינה. לא ידוע כמה מהם אכן יצאו מטורקיה ושובו למולדתם. על פי הנתונים הממשלתיים מדובר ביותר מחצי מיליון אנשים, אולם מכוני מחקר ודיווחים עיתונאיים נוקבים במספרים נמוכים בהרבה. פערי הנתונים משמשים היטב את המאבק הפוליטי בין ארדואן – שמנסה להוכיח שבעיית הפליטים מתכווצת – לבין יריביו שטוענים כי הנשיא אינו מצליח לבלום את השתלטות הפליטים על שוק העבודה, ובכך מעצים את האבטלה של אזרחים טורקים (Ridgwell, 2022).

על אף הביקורת על הנטל הכלכלי שהפליטים מהווים לכאורה על המדינה המארחת, ראוי לציין את תרומתם של הפליטים למשק הטורקי. השקעותיהם בכלכלה הטורקית, שנאמדות ביותר מ-10 מיליארד דולר בעשר השנים שבהן הם זורמים למדינה, ואלפי העסקים הקטנים והבינוניים שהקימו, ואשר בהם מועסקים אלפי פליטים סורים נוספים – כל אלה מוצנעים בעימות הפוליטי הזה, וכמוהם גם הניתוחים המצביעים על הנזק שייגרם לכלכלת טורקיה אם כל הפליטים הסורים יעזבו את המדינה (בראל, 2023).

בשנת 2022 הוחלט באיחוד האירופי להעביר לטורקיה שלושה מיליארד אירו נוספים לאספקת סיוע הומניטרי לפליטים עד סוף שנת 2024, בדגש על בריאות וחינוך, במטרה לסייע בהיטמעות הפליטים בטורקיה (לכאורה באופן זמני) (European Commission, 2021a, 2021b). בפועל נראה שהאפקטיביות של התוכנית האירופית מוגבלת. היא אומנם תרמה לצמצום

סורי שיוחזר, פליט סורי אחרי יישוב באירופה; טורקיה תסייע ככל הנדרש במניעת הגירה בלתי חוקית דרך הים או היבשה מטורקיה למדינות האיחוד האירופי. לטובת מימוש התוכנית קיבלה טורקיה מימון מהאיחוד האירופי בגובה של שישה מיליארד אירו, בשתי פעימות (European Commission, 2016).

מאז שנת 2020, השילוב בין מספרם הרב של הפליטים הסורים המתגוררים בערים (כ-98% נכון ל-2021) (Güney, 2022) לבין האופי הממושך של המשבר בסוריה, וכן משבר כלכלי מאתגר בטורקיה שהתעצם בעקבות מגפת הקורונה – הגביר את הלחץ הפנימי על הממשל הטורקי להקשיח את מדיניותו כלפי הפליטים הסורים. נוסף על כך, מעורבותם של חלק מהפליטים במקרי שוד וגניבות הגבירה את התנגדות המקומיים לנוכחותם (Akyuz et al., 2021). כל אלו יחד הובילו לשינוי במדיניות הטורקית ממכילה למתנגדת להיטמעות הפליטים הסורים באוכלוסייה. כך החלה הממשלה הטורקית לנקוט צעדים לבידול הפליטים הסורים מהאוכלוסייה במדינה, תוך סגר גציה של הפליטים ויישובם במחנות פליטים ובמגורים ארעיים. בשנים האחרונות ניתן לזהות בבירור שינוי בשיח הציבורי כלפי הפליטים הסורים – מאמפתיה לדחייה (Mencütek, 2021).

מחקרה של אולקו גוניי (Ülkü Güney) משנת 2021 עסק בניתוח עמדות הטורקים כלפי הפליטים הסורים בארצם. מהמחקר עולה כי הטורקים תופסים את הסורים כ"לא נאמנים" בעקבות עזיבתם את סוריה, וסבורים כי אינם זכאים לאזרחות טורקית. טורקים רבים רואים בפליטים הסורים "אזרחים" בלבד. אלו תומכים במדיניות של ריכוזם באזורים מוגדרים בטורקיה, על מנת לצמצם את השתלטותם והיטמעותם של הסורים בחברה הטורקית. בתוך כך הם סבורים כי יש לתת מענה לצורכיהם הבסיסיים בלבד, תוך יישובם במחנות זמניים מחוץ לאזורי מגורים ובצורה מבודדת. בולט במיוחד החשש הטורקי מכך שרווחת הסורים במדינתם תהיה על חשבונם, על רקע המצוקה הכלכלית – דבר שבא לידי ביטוי בהתנגדות רבה ונחרצת למתן סיוע כספי לפליטים הסורים (Güney, 2022).

סקר נוסף משנת 2021 מצא כי 82% מהטורקים רצו שהסורים יגורשו, לעומת 49% ב-2017, ופליטים סורים במדינה מדווחים כעת על אפליה נרחבת ומתעצמת (Hickson & Wilder, 2023).

העמדות השליליות לוו גם בעלייה במתקפות גזעניות נגד הסורים במדינה. באוגוסט 2021 תקפו קבוצות של תושבים טורקים אתרי עבודה ובתים של סורים בשכונה באנקרה, יום לאחר שצעיר סורי דקר טורקי במהלך

משמעותי במספר הפליטים שמסתכנים במסע המסוכן מטורקיה ליוון ושיפורה את מצבם בטורקיה, אבל אלו שהגיעו לאיחוד האירופי סובלים ממעמד של "בלתי קבילים" ללא זכויות או מעמד משפטי, בעוד שמספר הפליטים שנשלחו חזרה לטורקיה במסגרת ההסכם הוא זניח (International Rescue Committee, 2022). במאי 2022 הודיע ארדואן כי בכוונתו לצאת למבצע צבאי נוסף בסוריה, במטרה לכוון רצועת ביטחון שנועדה הן להרחיק את הכורדים הסורים מהגבול עם טורקיה והן לשמש אזור ליישוב מחדש של הפליטים שנמצאים בטורקיה, ואשר בה יישב מחדש מיליון פליטים בצפון סוריה (Stewart, 2022). מסוף שנת 2022 התרבו הדיווחים על גירוש בפועל של מאות פליטים סורים מטורקיה בניגוד לחוק הבינלאומי, אף שהמבצע הצבאי לא התממש (Wilgenburg, 2023).

מסוף שנת 2022 התרבו הדיווחים על גירוש בפועל של מאות פליטים סורים מטורקיה בניגוד לחוק הבינלאומי, אף שהמבצע הצבאי לא התממש.

סוגיית הפליטים הסורים בטורקיה היא מקרה בוחן לנפיצות הבעיה, לחולשת הקהילה הבינלאומית בהתמודדות עימה ולפוטנציאל שלה לגרום להשלכות אזוריות ולהתקדמות משמעותית בשיתוף הפעולה הסורי-טורקי להשבת הפליטים. כתוצאה מכך חשפה טורקיה במאי 2023 "מפת דרכים" להשבת הפליטים הסורים, שגובשה בשיתוף המשטר הסורי, רוסיה ואיראן. על פי התוכנית הפליטים יוחזרו "מרצון ובבטחה" לארץ מוצאם, תוך שיכונם בצפון סוריה (Middle East Monitor, 2023). נכון למועד כתיבת מאמר זה מתבצע גירוש עיתי של פליטים סורים מטורקיה, ולפי דיווחים לא רשמיים גורשו עד כה עשרות אלפים, ללא התקדמות כלשהי בתוכנית להשבת פליטים שעליה הצהירו מנהיגי המדינות (The New Arab Staff, 2023; SOHR, 2024a; Wilgenburg, 2023).

הפליטים הסורים בלבנון

לבנון היא המדינה עם מספר הפליטים הגדול ביותר ביחס לגודל האוכלוסייה. כמיליון וחצי פליטים סורים שוהים בה, כמחציתם רשומים ומתועדים בסוכנות האו"ם לפליטים (UNHCR, 2023a). הפליטים הסורים התרכזו באזור אלבק'אע (39%), בצפון לבנון (28%), בביירות (22%) ובדרום המדינה (11%) (UNHCR, n.d.-g). גל הפליטים הסורים, רובם סונים, הוביל לגידול במשקל הדמוגרפי של הסונים בלבנון. כך הפכו הסונים (באופן

לא רשמי) לקבוצת הדת השלישית בגודלה בלבנון. השינויים הדרסטיים בדמוגרפיה הלבנונית החמירו לאורך השנים את המתח העדתי הבולט ממילא בין המוסלמים לנוצרים ובין השיעים לסונים, ואת המשבר הפוליטי והכלכלי במדינה (Thibos, 2014).

מספרם המוגבל של מחנות הפליטים נובע מניסיונה המר של המדינה הלבנונית עם הפליטים הפלסטינים, שנותרו בהם במעמד של תושבי מדינה נטולי אזרחות ומהווים מעמסה על לבנון. כ-80% מהם מתגוררים בדירות שכורות, בבתים נטושים, באוהלים ובמבנים ארעיים. על פי ההערכות האחרונות של האו"ם, כ-60% מהפליטים בלבנון חיים במקלטים שאינם בטיחותיים וחושפים אותם לסכנה (Hansford, 2015; UNHCR, n.d.-e). המצב ההומניטרי הקשה של הפליטים בלבנון הוביל להגירה עצמאית מהמדינה, בעיקר באמצעות ספינות שאינן בטיחותיות. בשנת 2022 הצביע ה-UNHCR על עלייה בהגירה באמצעות ספינות מלבנון והעריך כי כ-4,600 אנשים, פליטים ולבנונים, עשו זאת בלית ברירה. כתוצאה מכך נרשמו במהלך שנה זו מספר מקרים קטלניים, הבולט היה טביעת ספינת המהגרים מלבנון בספטמבר 2022 שהובילה למותם של כ-100 אנשים, מרביתם פליטים סורים ופלסטינים (Antonios, 2023). על אף מאמצים של האיחוד האירופי, בראשם מימון תוכנית 'קידום צמיחה והזדמנויות תעסוקה בלבנון' שנוסדה בשנת 2016 ואמורה הייתה לקדם מהלכים לשיפור מצבם התעסוקתי של הפליטים הסורים, שיעור האבטלה בקרב הפליטים נותר גבוה ועלה לאורך השנים (Baroud & Zeidan, 2021). בשנת 2023 הועסקו 45% מהפליטים בגיל העבודה בעיקר בתחומי החקלאות והבנייה, אך המשכורת הנמוכה אינה מאפשרת קיום ברמת חיים בסיסית. מצבם הכלכלי הקשה של הפליטים משפיע בצורה ניכרת על נשים, אשר שיעור השתתפותן בשוק העבודה עומד על 19% בלבד. הנשים הפליטות בלבנון תלויות במידה רבה בגברים ובקרובי משפחתן בכל הנוגע לפרנסתן (Government of Lebanon & United Nations, 2023). מגבלות התעסוקה של הפליטים הובילו לכך ש-90% מהם חיים בעוני קיצוני, ורק מעטים יכולים להרשות לעצמם לשלוח את ילדיהם לבית הספר. בין ההשלכות של מצב זה – התהוות של דור חסר השכלה וכן תופעה של נישואי נערות, כדרך להקל את המצוקה הכלכלית (UNHCR, 2023a).

מדיניות לבנון כלפי הפליטים

לאורך השנים הייתה ללבנון מדיניות מעורפלת כלפי הפליטים החיים בה, בכל הנוגע להסדרת מעמדם וזכויותיהם. היא אינה חתומה על אמנת האו"ם

השנתי של האשרה בעלות של מאות דולרים (כאשר החלופה השנייה היא לחזור לסוריה ולעבור מחדש את הגבול). נכון לשנת 2022 כ-83% מהפליטים המתועדים שהו באופן לא חוקי במדינה (VASYR, 2022). היעדר המעמד החוקי חושף את הפליטים למצב של פגיעות רבה. הם חשופים לניצול ולהיעדר הכנסה קבועה ומסתכנים בכליאה ובגירוש עקב תעסוקה בלתי חוקית. הדבר גם מטיל עליהם הגבלות תנועה חריפות כמו גם הגבלות בנגישות לשירותים, בעיקר לטיפול רפואי (European External Action Service, n.d.; NRC, 2014). נוכח האיסור לקבל אישורי עבודה יכולים הפליטים להירשם כמהגרי עבודה באמצעות נותני חסות או באמצעות חוזה תעסוקה. במסגרת זו הם יכולים לעבוד בצורה חוקית בתחומי הסביבה, חקלאות והבנייה בלבד – דבר שמגביל מאוד את יכולת התעסוקה שלהם ואת יכולת ההשתכרות (Baroud & Zeidan, 2021). ממחקר של ארגון הסיוע Oxfam עולה כי פליטים סורים העובדים במסגרת אישור חסות יעבדו תמורת משכורות הנמוכות מתשלום המינימום, וכן נמוכות משכרם של פליטים סורים המועסקים באופן לא חוקי (Leaders for Sustainable Livelihoods, 2019).

שיעור האבטלה בלבנון יותר מהכפיל את עצמו, מ-11.4% בשנים 2018–2019 לכ-30% בשנת 2022. מצב זה הגביר את המתיחות בין הלבנונים לבין הפליטים הסורים, שנתפסו כאשמים במצב.

בין הקריסה הכלכלית לתפיסת הפליטים כנטל

מאז שנת 2020 הידרדר מצבה של לבנון עקב משבר כלכלי וניהול כושל של ההנהגה, הלוקה בחוסר תפקוד פוליטי. הפיצוץ הקטלני שאירע בנמל ביירות ומגפת הקורונה החריפו עוד יותר את המשבר, ולאחר מכן פרצה המלחמה באוקראינה שטלטלה את הכלכלה העולמית. נכון ל-2024 לבנון היא מדינה בפשיטת רגל, אשר 80% מאוכלוסייתה חיים מתחת לקו העוני, קיים בה מחסור חמור במוצרי יסוד ובחשמל ועומס רב מוטל על תשתיות המדינה כמו מאגרי המים, מערכת הבריאות, הסיוע הסוציאלי והתברואה. שיעור האבטלה בלבנון יותר מהכפיל את עצמו, מ-11.4% בשנים 2018–2019 לכ-30% בשנת 2022. מצב זה הגביר את המתיחות בין הלבנונים לבין הפליטים הסורים, שנתפסו כאשמים במצב. נוצרה מתיחות רבה בין האוכלוסייה המקומית לפליטים בשל תחרות על תעסוקה, בדגש על משרות שאינן מחייבות ניסיון תעסוקתי (Government of Lebanon & United Nations, 2023).

לפליטים ולא קידמה חקיקה פנימית משמעותית בנושא. המצב הפוליטי והכלכלי הקשה בלבנון, 30 שנות נוכחות של צבא סוריה והתמודדות עם הפליטים הפלסטינים עיצבו במידה רבה את המדיניות הממשלתית כלפי הפליטים הסורים בשנים האחרונות (Janmyr, 2016). בזירה הפוליטית, התנגדותו של ארגון חזבאללה לשילובם של הפליטים הסורים בחברה, בהיותם מוסלמים-סונים ומתנגדי משטר אסד, השפיעה רבות על מידת היטמעותם. המשקל הדמוגרפי הגדל של הסונים בלבנון עשוי להיתרגם לכוח פוליטי בדמוקרטיה הפרלמנטרית הלבנונית, שבה מוקצה לכל עדה דתית מספר מוגדר מראש של נציגים בכל מחוז, המשקף את גודל האוכלוסייה. חשש זה מאיים על כוחו הפוליטי של ארגון חזבאללה השיעי. חזבאללה גם תומך במשטר אסד ואף סייע לו במהלך המלחמה בסוריה באופן פומבי משנת 2013, ועל כן מרבית הפליטים הסורים מתנגדים לארגון ואף פעלו נגדו לאורך השנים (Thibos, 2014). בתוך כך ובהובלת ארגון חזבאללה, מסוף 2014 ותחילת 2015 חל מפנה במדיניות הלבנונית, כשסוגיית הפליטים הפכה לנדבך מרכזי במדינה בתהליך המכונה ביטחוניזציה (Securitization) (ורטמן וקאונרט, 2022) (המשגת תופעה כאיום קיומי באופן שיוצר הצדקה לשימוש באמצעים חריגים); נעשה ניסיון על ידי האליטה הפוליטית בלבנון להרחיק את הפליטים הסורים באמצעות מדיניות קשיחה, הגבלת המעבר ללבנון והעצמת המתיחות בין האוכלוסיות (Secen, 2021). כך באוקטובר 2014 אימצה מועצת השרים של לבנון מדיניות שמטרתה לצמצם את מספר הפליטים הסורים במדינה באמצעות הגבלת הנגישות לשטחיה ועידודם לחזור לסוריה. מינואר 2015 נקט המשטר הלבנוני מספר אמצעים למימוש מדיניות זו: דרישה להציג הצהרה רשמית מהרשויות בסוריה על מטרת כניסתם ללבנון בעת חציית הגבול, ללא אפשרות להירשם כפליטים או לקבל הגנה ממדינת לבנון. על פי חקיקה זו, הפליטים הסורים שנרשמו ב-UNHCR מחויבים לחתום על הסכם שבו הם מתחייבים לא לעבוד במהלך שהותם בלבנון. זאת בניגוד לחוק הבינלאומי, המגדיר כי יש לאפשר לפליטים להירשם כפליטים ולקבל הגנה, וכן קובע כי יש להעניק לפליטים אפשרות לעבוד בארץ המקלט (Khesheh, 2022).

איסור רישומם של הסורים כפליטים נותר בתוקף ופגע מאוד במידת השתלבותם באוכלוסייה הלבנונית. ללא אשרות כניסה ייעודיות ללבנון נחשבים הפליטים הסורים לשוהים בלתי חוקיים. רבים מהפליטים לא ביצעו את התהליך הנדרש טרם כניסתם ללבנון, וגם מרבית הפליטים שעשו זאת אינם יכולים לממן את החידוש

סורים לצפון סוריה, לדברי הארגון כתוצאה ממשא ומתן שניהל עם מתנגדי המשטר הסורי (Estriani, 2019). מאפריל 2023 ולאחר שנים של לחץ מצד חזבאללה, גורמים בלתי רשמיים מדווחים על סילוק עשרות פליטים סורים בכפייה על ידי גורמי המשטר בלבנון. לפי הדיווחים צבא לבנון מקיים פשיטות במחנות לא רשמיים שבהם מתגוררים פליטים, ומגרש אותם באופן שרירותי (European Union 2023). דיווחים רשמיים טוענים כי כל החזרות היו מרצון, אך עדויות שהתקבלו ב'משמר זכויות האדם' סותרות טענה זו. נוסף על כך, ב'משמר זכויות האדם' מדגישים כי הסורים שנותרו בלבנון חיים בחשש מפני גירושם השרירותי, כאשר עולה כי ממשלת לבנון אינה בוחנת את מצבם באופן פרטני טרם גירושם, בניגוד לחוק הבינלאומי. דוגמה לכך היא דיווח על גירוש קצינים לשעבר בצבא הסורי, אשר על פי עדויות נחשפו לעינויים והתעללויות עם חזרתם לסוריה בשל עריקתם מהצבא (Human Rights Watch, 2023). נג'יב מיקאטי, ראש ממשלת לבנון, הצהיר בספטמבר 2023 כי אלפי פליטים סורים מנסים להיכנס מדי חודש ללבנון "בצורה בלתי חוקית". בדבריו הדגיש מיקאטי את הנזק הכלכלי החמור ואת האיום על הדמוגרפיה הלבנונית כתוצאה ממשבר הפליטים הסורים. כך הוא מצדיק את המדיניות של ממשלתו – לא לאפשר כניסת פליטים נוספים למדינה ולגרש את הפליטים השוכנים בה (AP, 2023).

הפליטים הסורים בירדן

עם תחילת מלחמת האזרחים בסוריה סייעה ירדן לארגוני האופוזיציה המתונים, ובפרט ל'צבא סוריה החופשי'. כך תרמה ירדן למאבק המורדים בדרום סוריה תוך מתן גישה לתומכי האופוזיציה לשטחי סוריה דרך הגבול המשותף בין המדינות. עם זאת, ביחס למדינות הסוניות האחרות (בראשן טורקיה, קטר וערב הסעודית), ירדן הייתה פחות דומיננטית בתמיכתה במאבק באסד, ככל הנראה לאור נקיטת משנה זהירות למול המשטר ותומכיו. עם השנים ולנוכח היפוך המגמה לטובתו של אסד החלה ירדן להכיר מחדש במשטר אסד וזנחה את מאמצי התמיכה במתנגדיו, על מנת להימנע מעימות ישיר בין המדינות (Rabinovich & Valensi, 2020). במקביל לסיוע למורדים פתחה ירדן את שעריה לאלפי פליטים שנמלטו מאזורי הלחימה בסוריה. על פי הערכות ממשלת ירדן, כ-1.3 מיליון פליטים סורים שהגיעו מאז פרוץ המשבר ב-2011 חיים בממלכה (The Jordan Response Platform, n.d.), מתוכם בערך 660 אלף רשומים בנציבות האו"ם לפליטים. מוצאם של כמעט מחצית מהפליטים הסורים בירדן הוא

התוצאה הייתה עלייה ביחס גזעני כלפי הפליטים, שהגיע לכדי אלימות פיזית. אונר"א, סוכנות הסעד של האו"ם האחראית על הפליטים הפלסטינים בלבנון, הביעה דאגה רבה נוכח ההגבלות והאפליות שננקטו נגד הפליטים במדינה, הן הפליטים הסורים והן הפליטים הפלסטינים. כך למשל, בשנת 2022 התרבו הדיווחים שהמחסור בחיטה בעקבות המלחמה באוקראינה הוביל למצב שמאפיות ברחבי לבנון יצרו שני תורים לקניית לחם – תור לאזרחי לבנון שזכו לעדיפות ותור נפרד לפליטים הסורים, שנאלצו להמתין שעות ארוכות. בדומה למקרה הטורקי, האתגר הכלכלי והפוליטי הוביל גורמים רשמיים מכל חלקי הקשת הפוליטית בלבנון להחריף את התנגדותם לנוכחות הפליטים במדינה, לקרוא באופן תקיף יותר לקהילה הבינלאומית לסייע בהשבתם לסוריה ולדרוש לקדם צעדים מגבילים על חייהם במטרה לעודד אותם לעזוב (ברג'אוי, 2022).

ביולי 2022 הצהיר חבר הפרלמנט מטעם מפלגת הפלנגות, נדים אלג'מיל, כי חזרת הפליטים הסורים לארצם אינה דבר הנתון לבחירה אלא כורח לאומי. "אם סוריה אינה בטוחה עבורם, הרי הישגותם אינה בטוחה עבור הלבנונים, והאירועים האחרונים מעידים על כך. או שיחזרו או שיוחזרו" (Enab Baladi, 2022). ראש הממשלה נג'יב מיקאטי איים כי אם מדינות המערב לא ישתפו פעולה בהשבת הפליטים הסוריים מלבנון לארצם, לבנון תוציא אותם בדרכים חוקיות ובאופן נחוש. באוגוסט 2022 פורסמה הודעה רשמית מטעם ממשלת לבנון, שלפיה הרשויות במדינה אינן יכולות לארח יותר ממיליון פליטים סורים וכי בכוונת הממשלה להשיב 15 אלף פליטים מדי חודש לסוריה, תוך תיאום עם המשטר הסורי. זאת בטענה שעם שוך הקרבות אזורים רבים בסוריה הפכו בטוחים יותר למגורים (ברג'אוי, 2022). שר המהגרים הלבנוני עצאם שרף אלדין נימק את המדיניות בטיעון כי העלות השנתית של החזקת הפליטים הסורים בלבנון מוערכת בשלושה מיליארד דולר בקירוב, וכי המדינה אינה יכולה לעמוד בכך נוכח מצבה הכלכלי. אשר לפליטים המדיניים שמספרם מוערך בעשרות אלפים, שרף אלדין אמר כי נציבות האו"ם צריכה לדאוג להעברתם למדינה בטוחה, וזאת לפי המוסכמות והחוקים הבינלאומיים (ברג'אוי, 2022). גורמי או"ם הזהירו כי אם לבנון תשיב את הפליטים הסורים בניגוד לרצונם היא עלולה להיענש בסנקציות בינלאומיות, לרבות הפסקת כל הסיוע שמקורו באו"ם ובמוסדות הבינלאומיים (אלדהיני, 2023; בולוס, 2022). אף על פי כן, כבר בשנת 2013 ניהל חזבאללה משא ומתן עם משטר אסד על גירוש הפליטים חזרה לסוריה, ובשנת 2017 כבר גירש גל ראשון של עשרות אלפי פליטים

חדה של כ-30% במספר המשפחות אשר מאגרי המים שברשותן מספקים את צורכיהן.

בכל הנוגע לאפשרויות תעסוקה, מרבית אנשי עזראק עובדים במקומות עבודה במחנה, בעוד רבים יותר בזעתרי עובדים מחוצה לו, ולכן יש דיווחים רבים יותר על סיכונים במקומות עבודתם של האחרונים. בעוד שעבודת ילדים בעזראק דווחה בשיעורים כפולים מזו שבזעתרי, ילדים בזעתרי היו חשופים הרבה יותר לעבודות מסוכנות ולהיעדרויות מהלימודים בגלל עבודה. כמו כן, נישואי ילדים דווחו כשכיחים יותר בזעתרי לעומת עזראק (UNHCR, 2022b). מסקר שנערך על ידי נציבות האו"ם בקרב פליטים סורים רשומים משנת 2023 עולה כי 90% ממשפחות הפליטים בשני המחנות נמצאות בחובות, ומרבית מקורות ההכנסה של משפחות אלו הגיעו מסיוע הומניטרי (UNHCR, 2023d).

בקרב הפליטים שאינם מתגוררים במחנות הפליטים אלא בקהילות מקומיות שיעורי העוני גבוהים ביותר. על פי דוח של ארגון UNICEF משנת 2018, 85% מהילדים הסורים בירדן חיים מתחת לקו העוני. ל-94% מהילדים בגיל חמש ומטה אין גישה לפחות לשתיים מתוך חמש קבוצות של צרכים בסיסיים. כ-40% מהמשפחות מתמודדות עם חוסר ביטחון תזונתי, נוסף על 26% מהמשפחות שנמצאות בסיכון להתמודדות כזו (UNICEF, 2018).

בסקר שערכה נציבות האו"ם בפברואר 2023 לגבי תפיסות הפליטים הסורים בדבר מצבם במדינות המארחות נמצא כי 86% מהפליטים הסורים בירדן ציינו שהכנסתם אינה מספקת למימון הצרכים הבסיסיים שלהם ושל בני משפחתם. דיור וסחורות בסיסיות צוינו על ידי הפליטים כאתגרים משמעותיים. נוסף על כך, שיעור גבוה מבין משיבי הסקר הביעו כוונה לעבור למדינה שלישית, בעיקר לצורך שיפור תנאי המחיה, איחוד עם בני משפחה שנמצאים במדינה אחרת או למטרות לימודים (UNHCR, 2023b).

גם הפליטים הסורים בירדן אינם מגלים רצון לשוב לארצם בתנאים הנוכחיים, על אף מצבם הקשה. בשנים 2019–2021 חזרו לסוריה מרצונם כ-41 אלף פליטים מירדן, אשר מהווים רק כ-5% מהפליטים הרשומים בנציבות האו"ם (Sharayri, 2022). על פי סקר שערכה נציבות הפליטים בינואר 2023, 38% מהפליטים מעוניינים לחזור בתוך חמש שנים, אך 0.8% בלבד מעוניינים לשוב בתוך שנה (הנתון הנמוך ביותר מבין הפליטים במדינות האזור שתושאלו, וירידה בהשוואה לנתון של 2.4% שנרשם כחצי שנה לפני כן). עם זאת יצוין ש-65% מהפליטים הסורים בירדן עדיין הביעו תקווה לשוב למולדתם בעתיד, בין בחמש השנים הקרובות או

ממחוז דרעא שבדרום סוריה, הגובל בצפון הממלכה. רוב הפליטים הסורים בירדן חיים בעיירות ובכפרים בין קהילות מקומיות. כ-17% מתגוררים בשני מחנות הפליטים העיקריים, זעתרי ועזראק. הפליטים הסורים מעדיפים למצוא מקלט בקהילות המקומיות על פני מחנות הפליטים, בין היתר לאור אפשרויות התעסוקה. מחנה הפליטים זעתרי הוקם ביולי 2012 ומשמש ביתם הזמני של כ-80 אלף איש. רבים מתושבי המחנה סובלים מעוני, מחוסר יציבות ומתופעות של עבודת ילדים ונישואין מוקדמים, ונוסף על כך השגת השכלה עבורם אינה מובטחת. הילדים חיים בתנאי תברואה קשים, לרוב בבתי נידים (25 אלף קרוואנים), באזור מדברי צפוף השוכן כ-20 קילומטרים מהגבול הסורי. התמיכה ההומניטרית בפליטים בזעתרי נמצאת באחריות משותפת של ממשלת ירדן ונציבות האו"ם לפליטים, עם כ-1,200 עובדים מ-32 ארגונים בינלאומיים וירדניים שונים הפועלים במחנה. ברם, הסיוע ההומניטרי אינו רציף ובשנת 2022 הנציבות לא קיבלה את המימון בסך 40.9 מיליון דולר המיועדים לסיוע ל-391,400 פליטים סורים (106,622 משפחות). הנציבות הזהירה מפני משבר הומניטרי בקרב הפליטים הסורים בירדן בשל בעיות מימון כספי, וציינה כי בשל כך חלה ירידה בביטחון התזונתי של הפליטים ונרשם גידול בהיקף נשירת ילדים מבתי הספר. מעבר לסוגיה התזונתית גם תנאי הדיור אינם זוכים למענה ראוי. עם הקמת המחנה הוצבו בו אלפי קרוואנים המשמשים לאכלוס הפליטים, במקום אוהלים שהיו במחנה בתקופתו הראשונית. על פי נציבות האו"ם לפליטים אורך החיים של הקרוואנים הללו הוא שש שנים, בעוד שאלו מוצבים שם כבר יותר משמונה שנים (המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2022). במחנה הפליטים עזראק שהוקם ב-2014 נמצאים כ-40 אלף פליטים, מתוכם כ-60% ילדים. בסקר שנערך על ידי נציבות האו"ם במחנות בסוף שנת 2021 דיווחו 83% מהמשפחות במחנה עזראק שהן נמצאות בחובות (70% מהן ציינו כי הסיבה העיקרית לכך היא הלוואות כסף לקניית מזון), וכ-50% אחוזים מהאוכלוסייה שתושאלה במחנה דיווחו על מחלה כרונית אחת לפחות בקרב בני משפחתם. זאת ועוד, כ-60% ציינו כי הם חווים רמה מסוימת של דיכאון (בהשוואה לכ-40% שדיווחו על כך בזעתרי) (UNHCR, 2022b). עם זאת נראה שתנאי הדיור בעזראק מעט סבירים יותר מאשר במחנה זעתרי, אולי משום שהוא מאכלס פחות פליטים. אנשי המחנה דיווחו על כ-11 שעות חשמל ביום (לעומת קצת פחות מ-10 שעות ביום שדווחו בזעתרי). במחנה הפליטים זעתרי נרשמה במהלך הרבעון השני של 2023 ירידה

בה בעת הירדנים מודעים להשלכות של נושא הפליטים על כלכלת המדינה ועל מצבם: כמעט מחצית מהנשאלים טענו כי לנוכחות הפליטים השפעה כלכלית על מצבם האישי או המשפחתי. 56% מתוכם טענו שהשפעה זו הייתה שלילית במידה רבה (עלייה של 8% מהסקר הקודם שנערך בנובמבר 2022), ו-39% נוספים טענו שהשפעה זו הייתה שלילית במידה מוגבלת. לאור זאת טענו 89% כי התגובה של הממשלה לסוגיית הפליטים הייתה מספקת, 60% חשבו שהפליטים מקבלים יותר סיוע מאשר אזרחי המדינה ו-61% טענו כי יותר מדי כסף מוקצה לפליטים בירדן. רבים מאמינים שהפליטים צריכים לשוב למולדתם, אך כ-62% טענו כי ההחלטה בדבר חזרת הפליטים צריכה להתקבל על ידי הפליטים עצמם – עלייה קלה בהשוואה לסקרים הקודמים.

ניכר כי הגישה החיובית יחסית שנקטה ירדן כלפי הפליטים הסורים קשורה גם בנסיבות אתניות-דמוגרפיות: מרבית הפליטים הסורים שהגיעו לירדן הם סונים, בדומה לרוב תושבי הממלכה. יתרה מכך, חלקם אף בני משפחה או חברי שבט שהיו ממוקמים משני צידי הגבול (Musareja, 2019). חלק נכבד מן הפליטים הסורים בירדן מוצאם בדרום סוריה, באזורים הקרובים לגבול בין המדינות, ותושבי צפון ירדן קשורים אליהם לעיתים בקשרי דם. עקב המלחמה ברחו רבים מבני השבטים הללו משטח סוריה דרך הגבול הירדני (Miettunen & Shunnaq, 2020).

על אף עמדות הציבור וההנהגה בנוגע לפליטים, לאירוח הפליטים הסורים יש השלכות כלכליות נרחבות על הממלכה. בשנים הראשונות של המשבר דווח כי כ-160 אלף פליטים סורים עובדים בירדן, בעוד שיעור האבטלה בקרב הירדנים עמד על כ-20%. בתחילת 2018 העריכה ממשלת ירדן את עלות קליטת הפליטים מאז 2011 בכ-10 מיליארד דולר. בשנה זו עמד היקף הסיוע הבינלאומי לירדן על כ-1.7 מיליארד דולר (ערן, 2018). מספר הפליטים שעלה לאורך השנים החמיר את מצב האבטלה והתשתיות ואת משבר המים החמור במדינה – כל אלה היו רעועים ממילא טרם כניסת הפליטים לממלכה.

על רקע השלכות אלו, מאז 2022 החלו להתגבר התלונות מצד גורמי ממשלה על הנטל שהפליטים הסורים מהווים על ירדן מבחינה כלכלית וחברתית. במאי 2023 הודיעה הממשלה על "היוזמה הירדנית" לסיום המשבר בסוריה, שכוללת בין היתר תוכנית להשבת הפליטים למדינה הסורית מרצון (Akour, 2023). מהלך זה משקף את השינוי שעוברת הממשלה בירדן ביחסה לפליטים ומעיד על כוונתה לעודד את חזרת הפליטים ואת יציאתם מהממלכה. בתוך כך ובדומה למדיניות

לאחר מכן. מבין הפליטים בכל המדינות שבהן נערך הסקר (ירדן, לבנון, מצרים ועיראק), בירדן התקבלו הנתונים הגבוהים ביותר לגבי תקווה זו.

המדיניות הירדנית כלפי הפליטים

ממשלת ירדן קיבלה על עצמה מתחילת המשבר את האחריות לקליטת הפליטים הסורים, ואפשרה להם להשתלב בחברה באופן עמוק ביחס למדינות אחרות באזור. בשנת 2014 הקימה ירדן את האגף לענייני הפליטים הסורים במשרד הפנים, שהוא הגוף הממשלתי המרכזי שאחראי על תיאום והתמודדות עם נושא הפליטים במדינה. משנת 2015 הממשלה מפרסמת מדי שנה את ה-Jordan Response Plan – תוכנית להתמודדות עם נושא הפליטים ולחיזוק יכולת ההתמודדות הן של הפליטים והן של האוכלוסייה המקומית עם המצב (UNHCR, 2017). על פי נציבות האו"ם לפליטים נראה שממשלת ירדן מקדישה תשומת לב רבה יותר למצב הפליטים הסורים ביחס לשאר הפליטים במדינה.

במקביל גם במקרה הירדני הרשויות מפעילות לחץ על הקהילה הבינלאומית לסייע לפליטים הסורים, כדי שירדן לא תיאלץ להתמודד עימם בכוחות עצמה בלבד.

בניגוד לעמדות התוקפניות ולעיתים הגזעניות שעלו ביתר המדינות המארחות, נראה כי ירדן מחזיקה בעמדה מתונה יותר כלפי הפליטים. גורמים רשמיים אף הצהירו כי הממלכה אחראית לפליטים מבחינה מוסרית וכי עזיבתם צריכה להיעשות מרצון, בתנאי שיימצא אופק מדיני לחזרה בטוחה לסוריה. במקביל גם במקרה הירדני הרשויות מפעילות לחץ על הקהילה הבינלאומית לסייע לפליטים הסורים, כדי שירדן לא תיאלץ להתמודד עימם בכוחות עצמה בלבד.

בדומה ליחס הממשלה לפליטים הסורים, גם יחס האוכלוסייה הירדנית כלפי הפליטים חיובי. נציבות האו"ם לפליטים עורכת סקרים עיתיים מאז אוקטובר 2020 בקרב האוכלוסייה הירדנית. מהסקר האחרון שנערך ביוני 2023 עולה כי התמיכה של האוכלוסייה המקומית בפליטים במדינה עודנה חזקה ויציבה, אף שיש הכרה מסוימת בהשלכות נוכחותם על הכלכלה הירדנית (UNHCR, 2023c): 96% מהנשאלים הביעו אהדה לפליטים ו-78% טענו כי הם תומכים בשילוב הפליטים בקהילה. נתונים אלו נשמרו יציבים בסקרים. כ-90% מהנשאלים טענו שיש דו-קיום בין האוכלוסייה הירדנית לפליטים במדינה.

לא קצוב. זאת ועוד, אף שסורים רבים הצליחו למצוא מקומות עבודה במצרים, מדובר ביעד מאתגר עבור רבים אחרים לאור הסתייגויות הממשלה ממתן גישה לשוק העבודה במדינה עבור הפליטים. רבים מהם השתלבו בשוק השחור המצרי ועובדים באופן בלתי חוקי, ללא זכויות וללא ביטוח. פליטים רבים טוענים שיחס השלטונות המצרים אליהם השתנה באופן מהותי מאז הגעתם למדינה. הפליטים הפלסטינים מסוריה גם אינם מורשים להירשם בנציבות האו"ם, לאור בקשה של ממשלת מצרים מתחילת המשבר ב־2012 (Abaza, 2015).

כאשר מורסי הודח מהשלטון ולאור העובדה שהסורים לא חידשו את מעמדם, נוכחותם בסוריה הפכה לבלתי חוקית מבחינה רשמית. מעבר לכך, הרשויות במדינה קשרו בין תנועת האחים המוסלמים לבין הפליטים הסורים (שחלקם מזהים עם הרעיון), והחלו לתפוס את הפליטים כאיום.

גם הגישה למוסדות חינוך מוגבלת עבור ילדי הפליטים. בשנת 2012 מצרים אומנם החליטה לאפשר לילדי הפליטים הסורים גישה לבתי ספר ציבוריים וכן הרשמה לאוניברסיטאות ללא תשלום, אך ב־2016 לא חידשה באופן רשמי את ההחלטה, ואוניברסיטאות רבות פירשו את אי־החידוש כביטול סבסוד הממשלה עבור שכר הלימוד הפליטים הסורים. כמו כן, פליטים רבים התלוננו כי עניינים בירוקרטיים שונים מקשים על רישום ילדיהם לבתי הספר הציבוריים, ונרשמו עדויות כי בתי ספר מסוימים דחו את ילדי הפליטים. בבתי ספר שבהם כן למדו פליטים סורים דווח לא פעם על אלימות שננקטה כלפיהם, גם מצד המורים. עוד דווח על נשירת תלמידים מהלימודים בשל בעיות כלכליות (ElNemr, 2016).

ניכר כי קיים פער בין תנאי החיים בפועל של הפליטים לבין האופן שבו תופסים אותם ארגונים בינלאומיים ובראשם האו"ם, שנוטים לשבח את יחס הממשלה והאוכלוסייה המצרית כלפי הפליטים במדינה (UNHCR, 2020). על פי נציבות האו"ם, לפליטים הסורים יש גישה למערכת החינוך הציבורית כמו לאזרחים המצרים (UNHCR, 2023e). יתרה מזאת, נציבות האו"ם שיבחה את ממשלת מצרים על יישום אסטרטגיות ותוכניות לטרנספורמציה דיגיטלית של בתי הספר הציבוריים במדינה, לאור העובדה שהתוכניות האלה כוללות גם את ילדי הפליטים ומבקשי המקלט שנמצאים במערכת החינוך הציבורית במדינה. בכל הנוגע לשירותי בריאות, על פי נציבות האו"ם הפליטים ומבקשי המקלט במדינה זכאים לשירותי בריאות ציבוריים וכלולים ביוזמות בריאות

הנהוגה בטורקיה ובלבנון, הממלכה החלה בגירוש סורים חזרה לארצם, בניגוד ל'עקרון אי־החזרה' בחוק הבינלאומי. עד כה דווח על גירוש עשרות פליטים סורים, ומדיניות זו צפויה להתרחב בעתיד עם התחממות היחסים בין ירדן וסוריה (SOHR, 2024b).

הפליטים הסורים במצרים

במצרים רשומים כ־150 אלף פליטים סורים בנציבות האו"ם לפליטים, נכון לינואר 2024. הפליטים הסורים החלו להגיע למצרים בשנת 2012, עם התעצמותה של מלחמת האזרחים במדינה. בתגובה לזרם הפליטים הרחב פתחה הנציבות משרד באלכסנדריה בדצמבר 2013. נכון לשנת 2015 הוערך מספר הפליטים הלא־רשומים בסוריה בכ־170 אלף. על פי הנציבות רוב הפליטים במצרים חיים באזורים עירוניים, בדגש על אזור קהיר, אלכסנדריה, דמיאט ולאורך רצועת החוף הצפונית (UNHCR, n.d.-c).

המדיניות המצרית כלפי הפליטים

העמדה המצרית כלפי המלחמה בסוריה בכלל וכלפי הפליטים הסורים במצרים בפרט הייתה שונה באופן ניכר בתקופת משטרו של הנשיא לשעבר מוחמד מורסי, בהשוואה לזו של הנשיא הנוכחי א־סיסי. מורסי, המזוהה עם תנועת האחים המוסלמים, תמך באופן מובהק באופוזיציה למשטר אסד ובפרט בארגונים האסלאמיסטיים. בשנת 2013 תמיכה זו אף הגיעה לכדי איום לשלוח כוח מתנדבים צבאי לסוריה, אך מורסי הודח מהשלטון זמן מה לאחר מכן. א־סיסי, שעם תחילת כהונתו רדף את אנשי התנועה, החזיק בעמדות שונות כלפי המלחמה הפנימית בסוריה והיה הרבה פחות לעומתי כלפי משטר אסד (Rabinovich & Valensi, 2020).

שינוי העמדות כלפי סוריה השתקף גם ביחס המצרי לפליטים הסורים. עם תחילת המשבר הורשו הפליטים הסורים להיכנס למצרים ללא ויזה. הנשיא לשעבר מורסי הצהיר במהלך כהונתו כי הסורים במצרים אינם מחויבים לחדש את מעמד התושבות שלהם, אך לא הוציא צו נשיאותי בסוגיה. כך, כאשר מורסי הודח מהשלטון ולאור העובדה שהסורים לא חידשו את מעמדם, נוכחותם בסוריה הפכה לבלתי חוקית מבחינה רשמית. מעבר לכך, הרשויות במדינה קשרו בין תנועת האחים המוסלמים לבין הפליטים הסורים (שחלקם מזהים עם הרעיון), והחלו לתפוס את הפליטים כאיום.

מאז יולי 2013 נעצרו וגורשו מאות סורים, מפני שלא החזיקו מסמכי תושבות מתאימים על מנת להישאר במצרים. חלקם הוחזקו בבתי הכלא בתנאים קשים לזמן

מתמודדים עם חוסר ביטחון תזונתי או חשופים לסיכון זה. כמו כן, על פי הנתונים השלכות משבר הקורונה על מצב האבטלה וכן על הכלכלה העיראקית, כמו גם השלכות המלחמה באוקראינה על עליית המחירים, פוגעות בנגישות של פליטים רבים למוצרי מזון בסיסיים. מצב זה גורם למשפחות רבות לאמץ אסטרטגיות התמודדות בעייתיות כמו הגדלת חובות, מכירת נכסים, עבודות ילדים וכן נשירתם מבתי הספר על מנת לתמוך בפרנסת המשפחה (United Nations, 2022).

המדיניות העיראקית כלפי הפליטים

נראה כי יחס הממשלה העיראקית כלפי הפליטים הסורים וכלפי העקורים במדינתה לוקה בחסר (Oxfam, Denmark, n.d.). בשנותיה הראשונות של מלחמת האזרחים בסוריה הערימה ממשלת עיראק קשיים על קליטתם ושילובם של הפליטים בשטחה. עיראק הייתה נתונה לביקורת לאור מספר הפליטים הסורים שקיבלה לשטחה, הנמוך בהשוואה ליתר המדינות השכנות של סוריה. במקרים מסוימים גם דווח על יחס עוין מצד הממשלה כלפי הפליטים שנקלטו במדינה, עקב החשש שחלקם משתייכים לארגונים אסלאמיים קיצוניים וחשש מהשפעתם על המיעוט הסוני בעיראק ועל יציבות הממשלה בעיראק. במסגרת זו דווח כי הפליטים שוכנו במרכזים ייעודיים ובפועל נכלאו במרכזים אלו (ניו יורק טיימס, 2012).

ראוי לציין כי האוטונומיה הכורדית בעיראק אינה חתומה על אמנת הפליטים משנת 1951, ובחוקיה אין התייחסות למעמדם של פליטים שנמלטו מעימותים או מרדיפות ומבקשים מקלט בתחומיה. הממשל האוטונומי הגדיר מעברים ייעודיים לסורים שביקשו לחצות את הגבול לאזוריו (Majed, n.d.), אך סגר לפרקים את גבולותיו לאחר כניסה מוגברת של פליטים סורים, בעיקר בשנותיה הראשונות של מלחמת האזרחים. עם זאת, זהותם הכורדית של מרבית הפליטים הסורים באזור תרמה ליצירת סולידריות בין הפליטים לקהילה המקומית (NRC & Institute on Statelessness and Inclusion, n.d.). בעקבות הפלישה הטורקית לאזורים הכורדיים בצפון-מזרח סוריה בשנת 2019 הגיע גל נוסף של פליטים ממוצא כורדי לחבל הכורדי בעיראק (Intersos Humanitarian Aid, n.d.).

חזרת הפליטים לסוריה

סוגיות השיקום, ההסדרה הפוליטית והפיוס בעידן שלאחר המלחמה בסוריה קשורות זו בזו. העמדה המערבית בהובלת ארצות הברית מתנה את הסיוע הכלכלי לסוריה בשלושה תנאים: רפורמות פוליטיות,

לאומיות באופן שווה לאזרחים. במהלך משבר הקורונה הפליטים היו זכאים לחיסון כמו אזרחי המדינה, על אף מספר החיסונים המוגבל (Beshay, 2021).

מצרים שותפה ליוזמות ליישוב מחדש של פליטים. במסגרת זו, באמצעות נציבות האו"ם לפליטים חלק מהפליטים מיושבים מחדש במדינה שלישית כמו מדינות אירופה, קנדה, אוסטרליה וארצות הברית. בסוף שנת 2022 דיווחה נציבות האו"ם לפליטים כי במהלך השנה יושבו מחדש במספר מדינות 3,234 פליטים ששהו במצרים (UNHCR, 2022a, , 2022c).

הפליטים הסורים בעיראק

הפליטים הסורים מהווים רק חלק מבעיית הפליטים והעקורים בעיראק, שנובעת בעיקר מן המלחמה בדאע"ש בעשור האחרון, וכן מן העימותים וחוסר היציבות ששוררים במדינה זה עשרות שנים. על פי נתוני האו"ם כ-1.2 מיליון איש עדיין מוגדרים עקורים במדינתם, בעוד כ-280 אלף רשומים בעיראק כפליטים (UNHCR, n.d.-b). מרבית הפליטים והעקורים בעיראק מרוכזים באוטונומיה הכורדית בצפון המדינה – אזור שאליו ברחו יותר ממיליון עיראקים על מנת להימלט מדאע"ש (World Vision, n.d.). נוסף על כך, מתוך כ-260 אלף פליטים סורים בעיראק רובם ככל הנראה מגיעים מהאזורים הכורדיים במזרח סוריה, וכ-90% מהם ממוקמים באזור החבל הכורדי בעיראק (UNHCR, n.d.-a). בעיראק יש תשעה מחנות פליטים – כולם ממוקמים באזור החבל הכורדי – אך רוב הפליטים הסורים חיים באזורים עירוניים.

בשנת 2021, במלאת עשור לתחילת המשבר בסוריה, דיווחו סוכנויות האו"ם כי בעיראק נמצאים כ-250 אלף פליטים ומבקשי מקלט סורים, וכי מצבם ההומניטרי הולך ומידרדר משנה לשנה. בדומה לפליטים הסורים במדינות נוספות במזרח התיכון, גם בעיראק דווח על עלייה במקרים של עבודות ילדים ונישואי קטינים. זאת ועוד, כ-60% ממשפחות הפליטים בעיראק העידו כי הפחיתו את צריכת המזון הכוללת שלהן וכי הן נמצאות בחובות כלכליים. כמעט שליש מהמשפחות, לפי נתוני האו"ם משנת 2021, הסתמכו על סיוע הומניטרי כספי. נגישותם של שירותי רפואה וחינוך לפליטים הסורים התערערה במידה רבה על רקע משבר הקורונה, בעוד הסיכון לחוסר ביטחון תזונתי גבר. פחות ממחצית מילדי הפליטים הסורים שהיו רשומים במסגרות חינוכיות לפני המשבר המשיכו להשתתף בפעילויות לימודיות מהבית בזמן שבתי הספר נסגרו (UNICEF, 2021).

על פי נתוני האו"ם משנת 2022, כ-86% מהפליטים הסורים המתגוררים במחנות הפליטים בעיראק

הלכה והצטמצמה. מצב זה הגביר את מקרי האלימות ואת חוסר הסובלנות כלפי הפליטים והוביל חלק קטן מהם לשוב למולדתם.

“סוריה עם 10 מיליון אנשים אמינים המצייתים להנהגה עדיפה על סוריה עם 30 מיליון ונדלים”.

על פי דוחות האו"ם שהתפרסמו לאורך השנים, כ־750 אלף פליטים חזרו לסוריה מאז 2016. רובם (500 אלף) חזרו מטורקיה לאזורים שבשליטת האופוזיציה בצפון־מערב סוריה בעקבות המבצע הצבאי הטורקי נגד דאע"ש ב־2016, ונגד הכורדים בשנת 2018. מינואר עד אוקטובר 2022 חזרו לסוריה 43,254 אנשים. זהו שיעור נמוך ממספר השבים הכולל מאז 2016, ושיעור זעיר ביותר מסך הפליטים הסורים. לפי נתוני סוכנות הפליטים של האו"ם חזרו 29,501 פליטים מטורקיה לצפון־מערב סוריה, בעוד 7,087 פליטים מלבנון ו־3,679 פליטים מירדן חזרו לאזורים שבשליטת המשטר.

הנתונים מעידים על כך שהפליטים הסורים אינם ממחרים לשוב לסוריה, למרות העובדה שברוב המדינות המארחות הם אינם נהנים מחופש תנועה וזכאים לגישה מוגבלת לשירותי רפואה, חינוך ותזונה. על פי סקרי או"ם נובעת אי־חזרתם לסוריה ממספר סיבות: בראש ובראשונה חשש מתנאי המחיה בסוריה, המקשים על השגת ביטחון תעסוקתי; היעדר ביטחון אישי, לרבות חשש לחייהם ומפעולות נקם של המשטר הסורי, שכן הם עלולים להיתפס כאוכלוסייה בלתי נאמנה, בין היתר על בסיס דיווחים על מקרי מעצר ועינוי של פליטים ששבו למדינה; מחסור בשירותים בסיסיים ראויים, אי־יכולת לשוב לבתיהם מכיוון שאלו נהרסו כליל, או שאין ברשותם הוכחות לכך שאלו אכן בתיהם; וחורבן של תשתיות המדינה.

מסקר שבחן את עמדות הפליטים אשר לכוונתם לשוב לסוריה ונערך בספטמבר 2023 עולה כי רוב הפליטים עדיין מקווים לשוב למולדתם מתישהו בעתיד: 93.5% מהנשאלים טענו כי אין בכוונתם לחזור לסוריה בשנה הקרובה. יותר מ־50% אינם מעוניינים לחזור גם לא בעוד חמש שנים ו־43.5% אינם מעוניינים לחזור כלל, לעומת 40.6% המעוניינים לחזור (UNHCR, 2023b).

מנגנון השבת הפליטים

על אף אי־נכונות רחבה מצד הפליטים לשוב לסוריה, חלקם בוחרים לחזור למולדתם. בחירתם אינה נובעת מרצון אמיתי אלא בעיקר מתנאי החיים ומהיחס המחפיר כלפיהם במדינות המארחות. ברוב המקרים השבים הם

כינון משטר לגיטימי בסוריה והשבת הפליטים. בהינתן התנגדותו של אסד לרפורמה פוליטית ממשית וחוסר נכונותו להשיב חלק גדול מהפליטים, ניכר כי התנאים לשיקום לא יבשילו.

בכל הנוגע לפליטים, באופן רשמי המשטר הביע תמיכה בהשבתם, אולם בפועל אין בכך ממש. שר החוץ לשעבר של סוריה וליד מועלם הצהיר כבר באוקטובר 2018 בעצרת הכללית של האו"ם ש"אין יותר סיבה שהפליטים יישארו מחוץ לסוריה. הדלתות פתוחות לכל הסורים שבחו"ל לשוב באופן וולונטרי ובטוח" (Al Yafai, 2018). זאת בניגוד לסורים המקורבים למשטר, שדיברו בטון אחר והבהירו שטוב יהיה אם הפליטים יישארו מחוץ לסוריה. בראייתם הפליטים הם מורדים לשעבר או בעלי פוטנציאל למרוד במשטר. נאמניו של אסד אמרו שאוכלוסייה מצומצמת בסוריה עם יותר עלווים עדיפה על פני השבת הפליטים הסורים. לדבריו של ראש מודיעין חיל האוויר דאז, ג'מיל חסן: "סוריה עם 10 מיליון אנשים אמינים המצייתים להנהגה עדיפה על סוריה עם 30 מיליון ונדלים" (Al-Hassan, 2018). ואכן ב־2010 מנתה האוכלוסייה הסורית כ־21 מיליון תושבים ואילו ב־2019 עמדה על 17 מיליון, כאשר לאור עזיבת הפליטים, סונים ברובם, עלה שיעורו של המיעוט העלווי (שהנשיא אסד משתייך אליו) מ־10% ל־17%.

אסד עצמו התייחס לסוגיה, אם כי באופן מתון יותר, וציין כי "איבדנו את מיטב הצעירים שלנו ותשתיותינו נפגעו [...] אולם בתמורה הרווחנו חברה בריאה והרמונית יותר" (Al-Asad, 2017).

באופן אירוני רוסיה, בעלת הברית של המשטר, נוקטת עמדה דומה לזו של המערב בכל הנוגע לשיבת פליטים. בראייתה הפליטים עשויים להוות כוח עבודה חשוב בתהליך השיקום של סוריה, זרז לסיוע בינלאומי ולהשקעות ולעודד נורמליזציה עם מדינות האזור.

לקראת סוף 2017, משהושגה רגיעה בחלקים גדולים של סוריה ונראה היה כי המלחמה מתקרבת לסיומה, החלה מסתמנת מגמת חזרה של עשרות אלפים של פליטים אל המדינה, בעיקר מלבנון ומירדן. בשני המקרים נבע הדבר מלחץ שהפעילו ממשלת ירדן וחזבאללה בלבנון על הפליטים הסורים לשוב לבתיהם. לאחר שעלה בידי חזבאללה, לצד צבא לבנון, להשתלט על רכס ערסאל בגבולה של לבנון עם סוריה, הוא החל לדחוק בכמאה אלף פליטים מהאזור לשוב לסוריה (זיסר, 2020).

באותה שנה גבר גם השיח התקשורתי והמדיני בדבר חזרתם מרצון של פליטים סורים למולדתם. לאחר 2022 ולנוכח העמקת המשברים הכלכליים, מגפת הקורונה, המלחמה באוקראינה ומצוקות יסוד שהוחמרו, יכולתן של המדינות המארחות להמשיך לקלוט את הפליטים

בייחוד במקרים שהבעלים החתומים על הנכס אינם מתגוררים בסוריה. נוסף על כך, למשטר זכות להפקיע רכוש של גבר ובני משפחתו אם הוא לא מילא את חובת שירותו הצבאי לפני שמלאו לו 43. לפיכך על הגברים לשלם 8,000 דולר דמי פטור משירות צבאי או לחזור ולהתגייס לשירות צבאי לפני הגיל הנקוב (AlMustafa, 2023).

זאת ועוד, בהיעדר בעלים, משטר אסד מחכיר אדמות חקלאיות השייכות לפליטים או לעקורים בסוריה באמצעות מכרזים פומביים. מדיניות זו אומצה ב־2019 ומיושמת באזורים הכפריים של חמה ואידליב, לאחר שהמשטר השיב את שליטתו עליהם. הדבר ממחיש כיצד המשטר מנצל את הרווח הכלכלי מהפליטים, לרבות החרמה או השכרה של רכושם או כפייה עקיפה לחזור. זאת כחלק ממדיניות החזרת הפליטים הסלקטיבית שהמשטר מנסה ליישם.

מדיניות המשטר כלפי סורים שעזבו את המדינה לפני מלחמת האזרחים ב־2011 שונה לחלוטין ודווקא מעודדת את חזרתם למדינה. אוכלוסייה זו, שאינה נתפסת כעוינת ומתנגדת למשטר, זוכה לעיתים קרובות להצעות מטעם גורמים רשמיים להשקיע באזורים שבשליטת אסד. המשטר מפתה אותם באמצעות סיוע בפרויקטי השקעות בעיקר במגזרי השירותים והתיירות, המהווים מקור הכנסה נוסף למדינה שכן הם יוצרים הזדמנויות עבודה חדשות ותורמים במידה מסוימת לשיקום המדינה.

במקרה של חזרת פליטים מסוימים מלבנון, מטורקיה או מירדן, המשטר ינצל את ההזדמנות להיראות כאילו הוא באמת מברך על שובם, אולם במציאות מיושמת מדיניות החזרה סלקטיבית המבוססת על אינטרס פוליטי, כזה שאינו לשם פיוס. במקביל, בשלילת חזרתם של רבים מהפליטים הללו המשטר מפעיל לחץ גובר על מדינות מארחות שכבר סובלות ממשברים פוליטיים וכלכליים ומאיומים ביטחוניים שונים.

סיכום ומשמעויות

משבר הפליטים הסורים מגלם השלכות פוליטיות, חברתיות, כלכליות וביטחוניות כבדות משקל על המרחב המזרח-תיכוני. במרבית המקרים הפליטים לא נקלטו באופן מיטבי במדינות המארחות והם סובלים מהיעדר ביטחון אישי, ממצוקה כלכלית ומתנאי תברואה ירודים. מעבר לקשיים הכלכליים שהפליטים הסורים חווים, הם נחשפים לצורות שונות של ניצול, החל מעבודת ילדים ועד אלימות מינית וגיוס לארגונים חמושים או לארגוני פשע. יש דיווחים רבים על פעילות של רשתות פשע מאורגן במחנות פליטים ובאזורים שבהם מתגוררים פליטים, ביניהם פליטים סורים,

זקנים, נשים וילדים, שכן גברים צעירים חוששים לגורלם לאחר שיזוהו כמתנגדי משטר או כאוכלוסייה בלתי נאמנה. לכן רבים בוחרים להישאר במדינות השכנות או לסכן את חייהם ולנסות להימלט באופן בלתי חוקי או מסודר דרך הים.

למרות הרצון להשיב את הפליטים כדי לצמצם את הנטל על מדינות האזור, הקהילה הבינלאומית לא דאגה לערביות רשמיות מצד המשטר הסורי שיבטיחו חזרה בטוחה של הפליטים למדינה ללא סכנה שייעצרו, יעונו או יגויסו בכפייה. בפועל אין מנגנון אחיד או מסודר לכך, שכן סוריה אינה מתפקדת כמדינה אחודה תחת שלטון מרכזי אחד. בעוד שטורקיה שולחת את הפליטים המעוניינים לשוב למולדתם לשטחים שנמצאים בשליטת האופוזיציה הסורית בצפון-מערב סוריה, לבנון שולחת אותם לאזורים שבשליטת המשטר דרך מעברי גבול רשמיים, שכן אין היא גובלת באזורים שבשליטת האופוזיציה. ירדן נוקטת מדיניות דומה למעט השבת פליטים לאזור אלתנף, בדרום-מזרח סוריה, שם יש נוכחות של כוחות אמריקאיים.

על אף הסכמת המשטר להשיב חלק מהפליטים אין פיקוח או בקרה על השבתם הבטוחה לסוריה, בעיקר בשל חוסר תיאום בין הסוכנויות בסוריה לבין אלו שבמדינות המארחות. יש דיווחים על מעצרים שרירותיים ובלתי חוקיים ועל מקרי אונס ואלימות מינית כלפי השבים. אמנסטי הגדירה השבת פליטים לסוריה כגזר דין מוות (Amnesty International, 2021).

המדיניות הרשמית של המשטר קובעת שיש קבוצות בעלות עדיפות מבחינתו ליישובן מחדש בסוריה, ולכן פליטים המעוניינים לחזור לאזורים הכפריים, בעיקר באזור פרברי חומס ודמשק ולא למרכזים עירוניים, מתקבלים בברכה. ההעדפה קשורה ביכולתו המוגבלת של המשטר לספק שירותים בסיסיים כמו חשמל ותחבורה ושירותי בריאות וחינוך. יישוב הפליטים בערים יגביר את העומס הקיים ממילא על התשתיות והשירותים המינימליים שניתנים בשנים האחרונות בסוריה, בשל משבר הדלק והמחסור בחשמל. הכפרים עמוסים פחות, ושם השתלבות הפליטים בפעילות חקלאית כמקום תעסוקה עשויה דווקא להיטיב עם תהליכי הייצור והגידול של חיטה, פירות וירקות, ובכך לשפר את הביטחון התזונתי של התושבים.

לאורך השנים אימץ המשטר שורה של חקיקות שנועדו להפעיל לחץ על הפליטים. חלקן עוסקות בבעלות על נדל"ן, כגון צו 66 משנת 2012 וחוק מספר 10 מ־2018 (Human Rights Watch, 2018). חוקים אלו תקפים בערים והם נועדו לאפשר הפקעת רכוש ממי שאינו יכול להוכיח את בעלותו על רכוש,

לפיתוח מקומי, אולם נתון זה זוכה לרוב להתעלמות, הן מצד ההנהגות והן מצד הציבור במדינות המארחות. גל הנורמליזציה של המדינות הערביות עם משטר אסד, שהחל ב־2020, נבע במידה רבה מהשאפיה הערבית לכך שבתמורה להכרה מחודשת ולכספי שיקום יתיר אסד מעבר בטוח של הפליטים לסוריה, ובכך יקל את הלחצים הפנימיים במדינות המארחות. כפי שזה נראה, תהליך הנורמליזציה לא יתורגם לחזרה מרצון בקנה מידה משמעותי בשל האלימות המתמשכת, הדיכוי והמשבר הכלכלי שפוקד את סוריה בחמש השנים האחרונות. כך, ייאושן של המדינות ובראשן טורקיה, לבנון וירדן מפתרון שיוביל לחזרתם הבטוחה והמוסכמת של הפליטים הסורים הוביל לגל גירוש מסיבי של הפליטים חזרה לארצם, בניגוד לעקרונות היסוד של החוק הבינלאומי ותוך אוזלת יד של הקהילה הבינלאומית בהתמודדות עם הנושא.

ממשלת סוריה עצמה נראתה לא מוכנה לקבל פליטים המהווים איומים אפשריים על סמכותה. אופיו של המשטר הסורי, שאינו נכון לווייתורים, לפשרות או לפרומות אזרחיות וליברליות שייטיבו עם אזרחי המדינה, מצמצם את הסיכוי לחזרתם מרצון לסוריה של פליטים רבים יותר בשנים הקרובות. לפיכך הלחץ על המדינות המארחות, שממילא סובלות ממשברים פוליטיים וכלכליים ומאיומים ביטחוניים שונים, צפוי לגבור. הפליטים אומנם אינם אלו שיוצרים את המשברים או מהווים את הגורם המרכזי לקיומם, אולם הלחץ הציבורי והפוליטי המופעל כלפיהם צפוי להתחזק. יתרה מכך, בעוד שמגמת גירוש הפליטים מתחזקת, החזרה המונית בכפייה תוביל סורים רבים לנסות להגיע לאירופה – מהלך שאירופה וארצות הברית אינן מעוניינות בו.

המדיניות האדישה שהקהילה הבינלאומית נוקטת כלפי הפרות זכויות האדם של הפליטים במדינות השונות, וחוסר יכולתה להשפיע באופן אפקטיבי על המשטר הסורי מקשים על הבטחת שיבה בטוחה לפליטים ומבטיחים את המשך הלחץ על המדינות המארחות. על אף ניסיונות האיחוד האירופי והאו"ם לסייע מבחינה כלכלית ולגנות הפרות של זכויות הפליטים במדינות המארחות, ניכר כי כל הניסיונות כשלו בשל היעדר מנגנונים בני קיימא שיאפשרו לעצב מחדש את המערכת הפוליטית המורכבת, המובילה להחמרת מצבם של הפליטים. מציאות זו מחייבת חשיבה מחדש על האסטרטגיה הנוכחית: ראשית, יש צורך לאמץ גישות ופתרונות ארוכי טווח תוך סיוע ותמיכה כלכלית במדינות המארחות. זאת בשונה מתוכניות הסיוע הנוכחיות, שנשענות על מחזורי מימון קצרי טווח המיושמים על ידי ארגונים

בירדן ובלבנון, וכן בגרמניה ובבריטניה (AFP, 2018; Miles, 2013; Townsend, 2023). אי־הכרת המדינה המארחת בסטטוס הפליט גורמת להגבלות נרחבות על חופש התנועה של הפליטים, מערימה קשיים ומגבילה את הנגישות לשירותים מדינתיים, בדגש על שירותים רפואיים, סיוע במזון ונגישות להשכלה, וחושפת את הפליטים לניצול ולהתעללות (NRC, 2014).

בלבנון ובטורקיה בפרט, הפליטים הסורים מתמודדים עם מדיניות ממשלתית עוינת ועם עמדות ציבוריות שליליות כלפיהם. מפלגות האופוזיציה של טורקיה הפכו זה מכבר את סוגיית הפליטים הסורים למרכיב מרכזי באג'נדות שלהן, תוך עידוד הסנטימנט האנטי־סורי. הנשיא ארדואן זנח את הרטוריקה הידידותית של ממשלתו והתחייב ב־2022 לשלוח בחזרה מיליון פליטים לצפון סוריה. בלבנון התמודדו הפליטים הסורים עם עלייה בגירושם שירותיים, כולל פשיטות של צבא לבנון על מחנות פליטים. הפליטים הסורים בירדן זוכים אומנם ליחס טוב יותר מצד הממשלה ולאהדה רבה יותר מצד האזרחים, ייתכן שגם בזכות הרכב האוכלוסייה המקומית בממלכה, הכולל פליטים פלסטינים רבים, אולם אין בכך להקל את הקשיים הכלכליים וההומניטריים שעומדים בפני הפליטים הסורים.

עשור של פליטות במדינות במשבר ונכונות מוגבלת מצידן לקלוט את הפליטים באופן ראוי הובילו להשפעות נרחבות על החוסן ועל היציבות של המדינות המארחות במזרח התיכון. הגם שלא ניתן לתלות את עומק המשבר הכלכלי של המדינה המארחת בנוכחותם של הפליטים, קל וחומר כשמדובר במדינות כושלות כמו עיראק ולבנון, מחקר זה הוכיח את היותם של הפליטים כתובת נוחה להאשמות בדבר המצוקות הכלכליות והלחצים החברתיים והפוליטיים במדינות המארחות.

ברי כי הזרימה ההמונית של פליטים הביאה במקרים במסוימים לנטל כלכלי על מדינות שבהן הכלכלה רעועה. מתוך ייאוש מההנסיבות או מחוסר יכולת להשיג את היתרי העבודה המתאימים, הפליטים מסכימים לרוב לעבוד בשכר נמוך, בתנאים קשים ועם פחות זכויות מאשר מקביליהם בקהילות המארחות. הגל האדיר של הפליטים הסורים העצים את העומס על שוק העבודה והוביל למחסור במשרות, לצד עומס על השירותים והתשתיות המדינתיות שהוביל לפגיעה ממשית ביכולתה של המדינה לתת מענה לצורכי התושבים המקומיים. זאת ועוד, במדינות כמו ירדן ולבנון העלייה בדמי השכירות לדיוור, בפרט בנפות השכנות של סוריה, מיוחסת לגל הפליטים (Khawaldah & Alzboun, 2022). עם זאת מחקרים מוכיחים כי במקרים רבים הפליטים דווקא תורמים לכלכלות המקומיות ומושכים תמיכה בינלאומית

הפליטים סורים בלבנון לארצם תצליח?]. Independent ערבייה.
<https://tinyurl.com/yjr7cwx4>
 בראל, צ' (2023, 12 בינואר). האינפלציה, ידידתו הטובה של ארדואן.
<https://tinyurl.com/5fw5974>. TheMarker
 ברג'אוי, נ' (2022, 12 באוגוסט). خطة لبنانية لإعادة اللاجئين السوريين (مقابلة) [הלבונונים מתכננים להחזיר פליטים סורים (ראיון)]. Anadolu Ajansi.
<https://tinyurl.com/bdxhbe94>. המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (2022, 11 בינואר). פליטים סורים בירדן – החזרה קשה.
<https://tinyurl.com/4vt3j8mf>. ורטמן, א', וקאונרט, כ' (2022). מרכיב הקהל בתאוריית הביטחון (ביטחוניזציה). עדן אסטרטגי, 25(3), 56–67.
<https://tinyurl.com/4bcmtztd>
 זיסר, א' (2020). סוריה במלחמה – עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה. הוצאת מערכות.
 ניו יורק טיימס (2012, 31 ביולי). קבלת פנים קריה: הפליטים הסורים אינם רצויים בעיראק. הארץ.
<https://tinyurl.com/3wkfzdsb>. ערן, ע' (2018). הפליטים הסורים – אתגר פוליטי וכלכלי לירדן. עדן אסטרטגי, 21(3), 51–62.
<https://tinyurl.com/wh5mbxh7>

Abaza, J. (2015, April 8). Employment, detention, and registration: On Syrian refugees in Egypt. *Daily News Egypt*.
<https://tinyurl.com/yryx7xm9>
 AFP (2018, December 18). Berlin crime gangs look to recruit Arab refugees. *The Express Tribune*.
<https://tinyurl.com/3vd72ve7>
 Akour, O. (2023, May 1). Jordan FM: Regional talks with Syria step toward solution. AP.
<https://tinyurl.com/3t8jvkbk>
 Akyuz, K., Akbas, H., & Onat, I. (2021). Evaluating the impact of Syrian refugees on fear of crime in Turkey. *European Journal of Criminology*, 20(2), 468–485.
<https://doi.org/10.1177/14773708211010665>
 Al-Asad, B. (2017). Speech by Syrian President Bashar al-Assad on August 20, 2017 to the Syrian diplomatic corps. Aletho News.
<https://tinyurl.com/mp26b3fp>
 Al-Hassan, J. (2018, August 2). Any and All Opposition Will Be Eliminated. *Syrian Observer*.
<https://tinyurl.com/3fpw9cy5>
 AlMustafa, M. (2023, January 23). The selective return of Syrian refugees. The Tahrir Institution for Middle East Policy.
<https://tinyurl.com/3sn4r9cc>
 Al Yafai, F. (2018). A Speech that buried all hope for Syria. The National.
<https://tinyurl.com/4urbt46z>
 Amnesty International (2021, September 7). Syria: "You're going to your death" violations against Syrian refugees returning to Syria.
<https://tinyurl.com/fxmpj9uk>
 Antonios, Z. (2023, January 9). Irregular migration continues despite deadly shipwrecks in 2022. L'Orient Today.
<https://tinyurl.com/29dd4pbm>
 AP (2023, September 7). Lebanese premier warns Syrian refugees pose a danger to the small nation's balance. *The Times of India*.
<https://tinyurl.com/mm9268fv>
 Bahar, D. & Dooley, M. (2020, February 6). Refugees as assets not burdens: The role of policy. Brookings.
<https://tinyurl.com/4xt3pccb>
 Barman, B.C. (2020). Impact of refugees on host developing countries. In S.K. Das & N. Chowhary (Eds.). *Refugee crises and third-world economies: Policies and*

לא־משלתיים בינלאומיים, שאינן תמיד מתואמות עם מערכות המדינות המארחות.

שנית, נדרש לקדם הקלות ותמריצים שיעודדו צמיחה כלכלית במדינות המארחות ויאפשרו גם יצירת מקומות עבודה חדשים במקצועות חיוניים, בייחוד במגזרים עם רמות גבוהות של תעסוקת פליטים. יתר על כן, נדרשת מסגרת לימוד והכשרה שתקנה לפליטים כישורים ויכולות מקצועות שיאפשרו להם לצאת לשוק העבודה. נדרשת גם מעורבות גבוהה יותר של גורמים מקומיים וארגוני חברה אזרחית, המכירים בצורה טובה יותר את מאפייני המערכת הפוליטית והחברתית במדינה, וזאת כדי להקל את שילובם של הפליטים בקהילות ולצמצם את העוינות כלפיהם. לבסוף נדרש מאמץ משמעותי כדי לשפר את המצב הכלכלי, הביטחוני והאזרחי בצפון סוריה עבור אותם פליטים שכן רוצים לחזור, במתכונת של גישה ממוקדת שיקום ופיתוח בצפון סוריה.

ללא גישה חדשה ימשיכו הפליטים סורים ודורות ילדי הפליטים הבאים להיות חשופים להזנחה ולסכנות שונות. מציאות זו תעמיק את הלחצים הפוליטיים, הכלכליים והביטחוניים על הקהילות המארחות, שבאופן ספירלי יתרגמו אותם להמשך מדיניות עוינת כלפי הפליטים, נוסף על ההשלכות הגיאופוליטיות שעלולות ללוות את המזרח התיכון (ומעבר לו) במשך שנים רבות.

ד"ר כרמית ולנסי היא חוקרת בכירה וראש התוכנית הצפונית במכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב.
carmitv@inss.org.il

עדן כדורי היא יועצת פרלמנטרית לח"כ מרב מיכאלי. לפני כן שימשה כעוזרת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. בעלת תואר ראשון במדע המדינה ויחסים בינלאומיים בהצטיינות מהאוניברסיטה הפתוחה ותואר שני בהצטיינות בביטחון ודיפלומטיה מאוניברסיטת תל אביב. שירתה במספר תפקידי מחקר אסטרטגיים ביחידת עילית בחיל המודיעין

טל אברהם הוא עוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. השתחרר מצה"ל בדרגת סגן לאחר ששימש כקצין במספר תפקידים באגף המודיעין.

מקורות

אלדהיני, ג' (2023, 21 בספטמבר). هل بدأ لبنان معالجة ملف اللجوء السوري بالترحيل القسري [האם לבנון החלה לטפל בסוגיית המקלט הסורי באמצעות גירוש בכפייה?]. אלמדן.
<https://tinyurl.com/5czjr8f>
 אלנג'אר, מ' (2022, 11 באוגוסט). ملصقات عنصرية تحرض على اللاجئين السوريين في شوارع تركيا.. ما التفاصيل؟ [כרזות גזעניות המסיתות נגד פליטים סורים ברחובות טורקיה. מהם הפרטים?]. אלחל נת.
<https://tinyurl.com/2nx25wzy>
 בולוס, ט' (2022, 28 באוגוסט). هل تنجح خطة إعادة اللاجئين السوريين في لبنان لبلدهم؟ [האם התוכנית להחזרת

- perspectives* (pp. 103-111). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-190-520201011>
- Baroud, M., & Zeidan, N. (2021). *Addressing challenges faced by Syrian refugees working in the informal economy: Case studies from Lebanon and Jordan*. Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs. <https://tinyurl.com/yttjx2se>
- Beshay, C. (2021, December 14). *Thanks to Egypt, thousands of refugees are able to access health and education services* [Press release]. UNHCR Egypt. <https://tinyurl.com/ykz7k9e>
- Boluk, G., & Erdem, S. (2016). *Syrian refugees in Turkey: Between heaven and hell?* IEMed Mediterranean Yearbook 2016, 118-121. <https://tinyurl.com/wh9dcs9j>
- Cumhuriyet (2016, July 2). *Erdoğan: Suriyeli kardeşlerimize vatandaşlık vereceğiz*. <https://tinyurl.com/5xw2w4h2>
- Dadouch, S. (2023, January 20). 'No life' in Syrian cities as fuel crisis plunges country into darkness. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/34xcw66s>
- Disaster and Emergency Management Presidency. (2017). *Turkey Response to Syria Crisis*. <https://en.afad.gov.tr/turkey-response-to-syria-crisis>
- DRC – Danish Refugee Council (2021, August 9). *Syrian refugees' perceptions of the (formal) labour market in Southeast Turkey*. Relief web. <https://tinyurl.com/yupfun9k>
- ElNemr, N. (2016, May 2). *Syrian students struggle in Egypt's schools*. Al-monitor. <https://tinyurl.com/4ay2cr6j>
- Enab Baladi (2022, July 29). *Multiple names for suffering shared by Syrian refugees*. <https://tinyurl.com/mrx3f9c5>
- Ersan, M. (2023, April 4). *Jordan's plan for Syria normalization: Refugees, drugs and militias*. Middle East Eye. <https://tinyurl.com/h9fhtd9k>
- European Commission (2016, March 3). *ECHO factsheet – Turkey : Refugee crisis – March 2016*. Relief web. <https://tinyurl.com/3vzhxexy>
- European Commission (2021a, May 26). *Communication From the Commission to the European Parliament and the Council: Fifth annual report on the facility for refugees in Turkey*. <https://tinyurl.com/y7bhmdt6>
- European Commission (2021b, December 21). *EU continues supporting education of refugees and addressing migration in Turkey with additional €560 million*. <https://tinyurl.com/3eb8t4hn>
- European Union (2023, June 7). *Dead on the land and dead at sea: No alternatives for Syrian refugees in Lebanon*. <https://tinyurl.com/yuh5vfn6>
- Estriani, H.N. (2018). *The Syrian Refugee in Lebanon: Moving Towards Securitization*. *Jurnal Hubungan Internasional*, 7(2), 178-188. <https://doi.org/10.18196/hi.72133>
- Government of Lebanon & United Nations (2023). *Lebanon crisis – Response plan 2023*. <https://tinyurl.com/mryrx46>
- Güney, Ü (2022). *Syrian Refugees between Turkish Nationalism and Citizenship*. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 20(4), 519-532. <https://doi.org/10.1080/15562948.2021.1950256>
- Hansford, B. (2015, February 25). *Humanity, hope and thoughts of home: Syrian refugees in southern Lebanon*. UNHCR. <https://tinyurl.com/4avpjp85>
- Hickson, A., & Wilder, C. (2023, May 16). *Protecting Syrian refugees in Turkey from forced repatriation*. New Lines Institute. <https://tinyurl.com/mw7t23j5>
- Human Rights Watch (2018, May 29). *Q&A: Syria's new property law*. <https://tinyurl.com/mrydxfej>
- Human Rights Watch (2022, October 24). *Turkey: Hundreds of refugees deported to Syria*. <https://tinyurl.com/35p6urhm>
- Human Rights Watch (2023, July 5). *Lebanon: Armed forces summarily deporting Syrians*. <https://tinyurl.com/2s3nufju>
- International Rescue Committee (2022, March 18). *What is the EU-Turkey deal?* <https://tinyurl.com/mtcx9unw>
- Intersos Humanitarian Aid (n.d.). *Refugees in Iraq, the new identity challenge of Syrians in Iraqi Kurdistan*. <https://tinyurl.com/mwn9sdj7>
- Janmyr, M. (2016). *Precarity in exile: The legal status of Syrian refugees in Lebanon*. *Refugee Survey Quarterly*, 35(4), 58-78. <https://www.jstor.org/stable/48503296>
- Karaçizmeli, I. (2015). *Muslim Brothers or overstaying guests? The reception of Syrian refugees in southeastern Turkey* [Master's theses, University of San Francisco]. University of San Francisco Scholarship Repository. <https://tinyurl.com/2s3avt6m>
- Khan, A. J. (2023, August 25). *Syria protests: Why is the lira in freefall?* Middle East Eye. <https://tinyurl.com/5ck5m2wa>
- Khawaldah H., & Alzboun N. (2022). *Socio-economic and environmental impacts of Syrian refugees in Jordan: A Jordanians' perspective*. *Heliyon*, 8(8). [Doi: 10.1016/j.heliyon.2022.e10005](https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10005)
- Khesheh, N. (2022, December 8). *Lebanon's refugee and asylum legal framework*. The Tahrir Institute for Middle East Policy. <https://tinyurl.com/2trtp8j>
- Kirişçi, K. (2021). *At 70, the 1951 Geneva Convention is under duress: The Global Compact on Refugees could help save lives and economies*. *International Migration*, 59(4), 253-256. <https://doi.org/10.1111/imig.12894>
- Leaders for Sustainable Livelihoods (2019). *Dignity at stake: Challenges to accessing decent work in Lebanon*. <https://tinyurl.com/48nfe8nn>
- Loescher, G. (2002). *Blaming the victim: Refugees and global security*. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 58(6), 46-53. <https://doi.org/10.2968/058006011>
- Majed, S. (n.d.). *Syrian refugees in Iraq*. Disasters Emergency Committee. <https://tinyurl.com/upsz6rz6>
- Mencütek, Z. Ş. (2021). *Governing practices and strategic narratives for Syrian refugee returns*. *Journal of Refugee Studies*, 34(3), 2804-2826. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa121>
- Middle East Monitor (2023, May 22). *Türkiye: Cavusoglu reveals roadmap for return of Syrian refugees*. <https://tinyurl.com/y5x7prry>
- Miettunen, P., & Shunnaq, M. (2020). *Tribal networks and informal adaptive mechanisms of Syrian refugees: The case of the Bani Khalid Tribe in Jordan, Syria*

- and Lebanon [Research report]. American University of Beirut. <https://tinyurl.com/hjseuv58>
- Miles, T. (2013, August 5). *Audit of Syria refugees finds organized crime and child soldiers*. Reuters. <https://tinyurl.com/2se4z4f8>
- Musarea, A. (2019, May 26). *The role of Syrian tribes: Betting on a lost cause*. Fikra Forum. <https://tinyurl.com/nc3dcr4d>
- NRC – Norwegian Refugee Council (2014). *The consequences of limited legal status for Syrian refugees in Lebanon: NRC Lebanon field assessment part two: North, Bekaa and south*. <https://tinyurl.com/4t8xjbns>
- NRC, & Institute on Statelessness and Inclusion (n.d.). *Refugees from Syria in Iraq*. <https://tinyurl.com/3rt34jnk>
- OCHA – United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2021, March 3). *Humanitarian needs overview: Syrian Arab Republic*. Relief web. <https://tinyurl.com/ya3h97r3>
- OCHA (2022a, September 14). *Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief coordinator, Mr. Martin Griffiths, briefing to the Security Council on the humanitarian situation in Syria*. Relief web. <https://tinyurl.com/ydhr94ns>
- OCHA (2022b, December 22). *Syrian Arab Republic: 2023 humanitarian needs overview*. Relief web. <https://tinyurl.com/ycbhymhk>
- Oxfam Denmark (n.d.). *Building a pathway for durable solutions for Syrian refugees and IDPs in Iraq*. <https://tinyurl.com/8pv8sejh>
- Petillo, K. (2022, May 9). *Turkey's open door closes: How Europe can better support Syrian refugees*. European Council on Foreign Affairs. <https://tinyurl.com/yymmj5hvt>
- Rabinovich, I., & Valensi, C. (2020). *Syrian requiem: The civil war and its aftermath*. pp. 130-137. Princeton Press.
- Ragnhild, E., & Karadawi, A. (1991). Implications of refugee flows on political stability in the Sudan. *Ambio*, 20(5), 196-203. <http://www.jstor.org/stable/4313822>
- Ridgwell, H. (2022, December 9). *Facing poverty and hostility, refugees in Turkey mull return to war-torn Syria*. Voice of America. <https://tinyurl.com/bdze64kn>
- Secen, S. (2021). Explaining the Politics of Security: Syrian Refugees in Turkey and Lebanon. *Journal of Global Security Studies*, 6(3). <https://doi.org/10.1093/jogss/ogaa039>
- Sharayri, D. (2022, January 2). *Around 41,000 Syrian refugees left Jordan voluntarily for Syria since 2018*. Roya News. <https://tinyurl.com/mwe65jjc>
- SOHR – The Syrian Observatory for Human Rights (2023, March 15). *Syrian revolution 12 years on | Nearly 614,000 persons killed since the onset of the revolution in March 2011*. <https://tinyurl.com/3z36duw5>
- SOHR (2024a, February 16). *Contrary to Ankara's statements about voluntarily return of 625,000 Syrian refugees | Turkish authorities continue forcible deportation of Syrians*. <https://tinyurl.com/4srj556r>
- SOHR (2024b, March 11). *From Al-Zaatari camp to Al-Rukban | Jordanian authorities carry out forced deportations of Syrians and SOHR warns against handing over Syrian refugees to regime*. <https://tinyurl.com/2s3nkvmr>
- Stewart, M.A. (2022, December 7). *What's at stake if Turkey invades Syria, again*. Middle East Institute. <https://tinyurl.com/4534kshx>
- Taylor, J.E., Filipowski, M.J., Alloush, M., Gupta, A., Valdes, R.I.R., & Gonzalez-Estrada, E. (2016). Economic Impact of Refugees. *PNAS*, 113(27), 7449-7453. <https://doi.org/10.1073/pnas.1604566113>
- The Jordan Response Platform for the Syria Crisis (n.d.). <https://tinyurl.com/yb6btf9v>
- The New Arab Staff (2023, July 30). *Turkish authorities give unregistered Syrians two months to leave Istanbul*. <https://tinyurl.com/33k3cxf6>
- Thibos, C. (2014). *One million Syrians in Lebanon: A milestone quickly passed*, Migration Policy Centre, Policy Briefs, 2014/03. EUI. <https://tinyurl.com/34xf4den>
- Tokay, M. (2022, June 12). *Turkey introduces new restrictions on refugees*. Arab News. <https://tinyurl.com/bdcp653j>
- Townsend, M. (2023, February 18). *Revealed: UK's missing child refugees put to work for Manchester gangs*. The Guardian. <https://tinyurl.com/4nfzv8uu>
- UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees (n.d.-a). *Iraq operation*. <https://tinyurl.com/r46wj3nr>
- UNHCR (n.d.-b). *Iraq refugee crisis*. <https://tinyurl.com/4m3azxe3>
- UNHCR (n.d.-c). *Refugee context in Egypt*. <https://tinyurl.com/mt2su3h8>
- UNHCR(n.d.-d). *Refugees and asylum seekers in Turkey*. <https://tinyurl.com/2wvf3yub>
- UNHCR (n.d.-e). *Shelter*. <https://tinyurl.com/3jy2dt5e>
- UNHCR (n.d.-f). *Syria emergency*. <https://tinyurl.com/bdfk5nsh>
- UNHCR (n.d.-g). *Syria situation response | 2021*. <https://tinyurl.com/3f6cxnfb>
- UNHCR (n.d.-h). *Syria regional refugee response*. Operational Data Portal. <https://tinyurl.com/2txs6cnz>
- UNHCR (2010). *Convention and protocol relating to the status of refugees*. <https://tinyurl.com/3metsb52>
- UNHCR (2017). *Jordan refugee response: Inter-agency coordination briefing kit update as of November 2017*. Relief web. <https://tinyurl.com/2vacfwzk>
- UNHCR (2020, October 6). *Egypt: 3RP regional refugee & resilience plan in response to the Syria crisis*. Relief web. <https://tinyurl.com/yc5a4evx>
- UNHCR (2022a, February). *Egypt fact sheet*. <https://tinyurl.com/3uwffva4>
- UNHCR (2022b, June 29). *Population survey of refugees living in camps: Jordan 2022*. <https://tinyurl.com/2rvbw8ak>
- UNHCR (2022c, December 1). *UNHCR Egypt: Durable solutions*. Relief web. <https://tinyurl.com/4532aa66>
- UNHCR (2023a, April). *Lebanon fact sheet*. <https://tinyurl.com/bmnwky43>
- UNHCR (2023b, May). *Eighth regional survey on Syrian refugees' perceptions & intentions on return to Syria: Egypt, Iraq, Lebanon, Jordan*. <https://tinyurl.com/78rsh6pb>

UNHCR (2023c, June). *Perception of refugees in Jordan: Survey – June 2023*. <https://tinyurl.com/3mvpu985>

UNHCR (2023d, August 31). *Socio-economic situation of refugees in Jordan Q2 2023*. <https://tinyurl.com/28x4wv3w>

UNHCR (2023e, September). *Fact sheet – Egypt*. <https://tinyurl.com/3kyaz7au>

UNICEF – United Nations Children's Fund (2018, February 26). *85 per cent of Syrian children in host communities in Jordan live in poverty – UNICEF*. <https://tinyurl.com/4uxtuvcm>

UNICEF (2021, March 15). *Ten years on, Syrian refugees' lives in Iraq are growing tougher, and past gains might be lost*. <https://tinyurl.com/3tzk699n>

United Nations (2022, May 17). *Syrian refugees in Iraq, risk losing access to basic food supplies*. <https://tinyurl.com/27ne6yvf>

United Nations Security Council (2023, June 16). *Humanitarian needs in the Syrian Arab Republic – Report of the Secretary-General (S/2023/419)*. Relief web. <https://tinyurl.com/5xcdm87p>

VASyR (2022). *Vulnerability assessment of Syrian refugees in Lebanon*. <https://tinyurl.com/3yy79mbb>

Wilgenburg, W. V. (2023, September 22). *Turkey departs 29,895 Syrian refugees and asylum seekers: STJ report*. K24. <https://tinyurl.com/2juc9x76>

William C. (2023, September 19). *Syria raises gas prices for second time in one month*. The New Arab. <https://tinyurl.com/2fzya6ne>

World Food Programme. (2023, August 7). *WFP Syria market price watch bulletin, June 2023*. relief web. <https://tinyurl.com/34vd6rk6>

World Vision (n.d.). *Syrian refugee crisis: Facts, FAQs, and how to help*. <https://tinyurl.com/yeyvh4dp>

הערה

1 על פי אמנת האו"ם בדבר מעמדם של פליטים, פליט הוא אדם שאינו יכול או אינו רוצה לחזור לארץ מוצאו בשל פחד מבוסס להיות נרדף מטעמי גזע, דת, אזרחות (לאום), השתייכות לקיבוץ חברתי מסוים או השקפה מדינית (פוליטית). על פי דוח **Guiding Principles on Internal Displacement** של האו"ם, עקורים הם "אנשים או קבוצות אנשים שאולצו להימלט או לעזוב את מקומות מגוריהם הקבועים בעיקר כתוצאה מעימות מזוין או בשל ניסיון להימנע מעימות כזה, ממצבי אלימות כלליים, מהפרת זכויות אדם, מאסונות טבע או מעשה ידי אדם, אשר לא חצו גבולות בינלאומיים מוכרים".